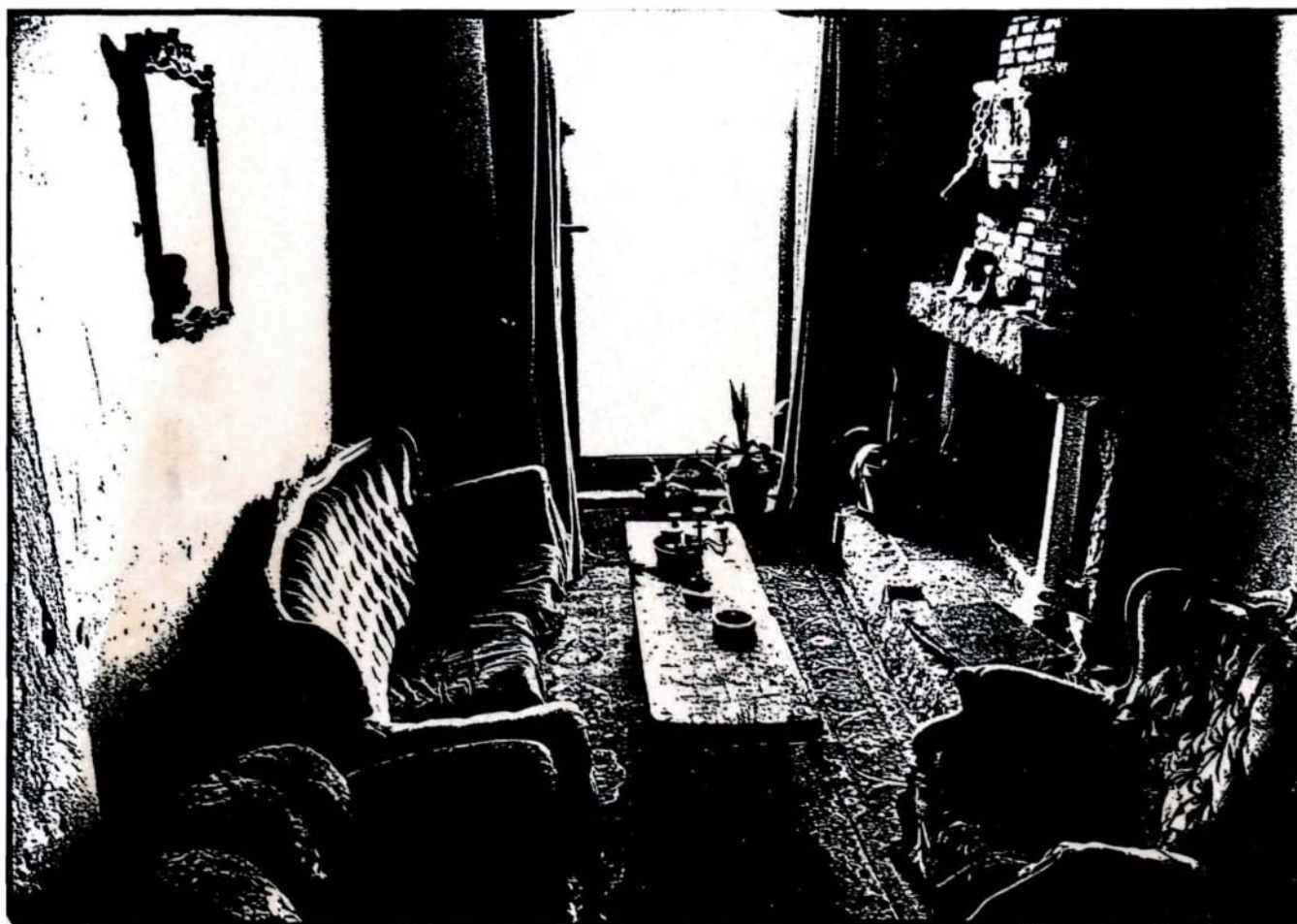

Guild Inventory

* Deelonderzoek Binnenland *

Samenwerkingsverband
Van Dijk, Van Soomeren en Partners
H.J. Korthals Altes
+
Guido Keizer Architect

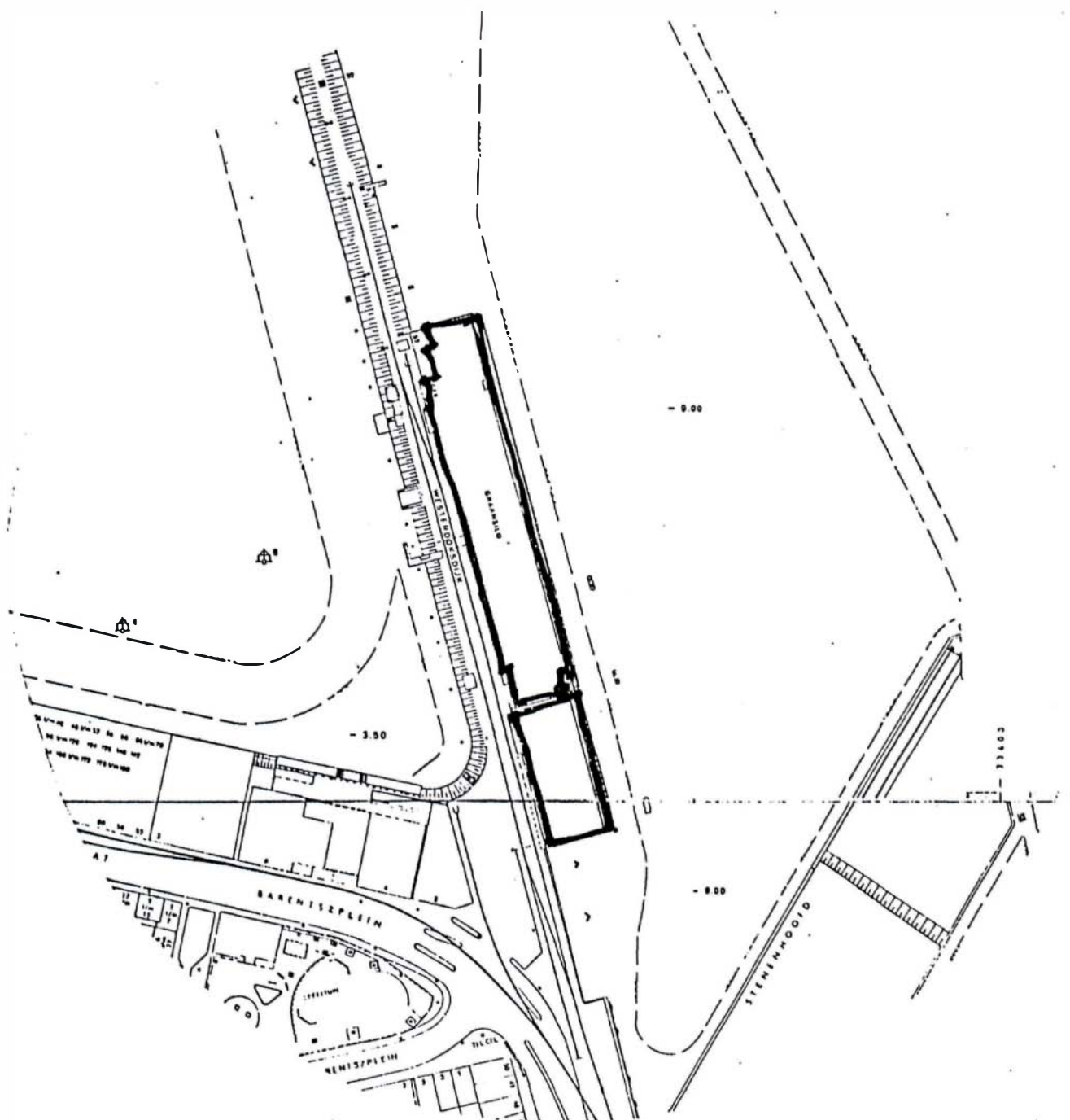
Amsterdam, mei 1996

Inhoudsopgave werkdocument Guild Inventory Binnenland

- Silo's:
  - Graansilo's
  - Vrieshuis Amerika
- Vemen:
  - Het Veem
  - Wilhelmina
- Loodsen:
  - Douaneloods
  - Edelweiss
- Politieke uitstraling Gildepanden
- Voorlopige conclusies

Resultaten van literatuurstudie, observaties en interviews met gebruikers van de panden.

In opdracht van het Gilde van Werkgebouwen aan het IJ.

GRAIN SILO'S
1:2000

Guild INVENTORY

het VEEM, bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS

Architectonische uitstraling

Beton silo en bakstenen silo Korthals Altes

Historie. Het plan voor het bouwen van een graansilo werd 100 jaar geleden, in 1896, door het gemeentebestuur aangenomen. Architect Klinkhamer schreef in 1888 een pamflet waarin hij tot de bouw van een 'moderne' silo, als onderdeel van 'de stelling van Amsterdam', opriep. In 1952 werd er een betonnen silo bij gebouwd op basis van dezelfde principes als die van 60 jaar eerder. Tot in de jaren 70 van deze eeuw werd er graan in de silo's opgeslagen. In 1989 werd de bakstenen silo gekraakt en voorkomen dat het gebouw aan de slopershamer ten prooi zou vallen. De veranderingen sindsdien om dit gebouw bewoonbaar te maken hebben het grootste en moeilijkste te hergebruiken deel van het gebouw hoegenaamd ongemoeid gelaten. Slechts een enkele schacht, van de in totaal 120 karen waar het graan in werd opgeslagen, is toegankelijk gemaakt.

De bescherming van de structuur van de stelling van Amsterdam, door haar voordracht als UNESCO monument, zou de Silo Korthals Altes als burgelijk onderdeel een speciale status kunnen verlenen. Met name op de essentie van haar structuur: de verticaliteit en geslotenheid, waaraan ze zowel haar noodzaak tot een bijzonder hergebruik als behoud van haar monumentaliteit ontleent.

Stedelijke positie. De bakstenen silo ligt samen met de betonnen silo aan de Westerdoksdijk waar deze als strekdam de Oude Houthaven afgrenst van het IJ. Beide gebouwen liggen in het verlengde van elkaar vrijwel Noord-Zuid georiënteerd over hun lange as. De stenen silo heeft aan de korte noordgevel en de lange oostgevel een directe toegang tot het water. De Westgevel ligt aan de strekdamzijde en de Oude Houthaven. De betonnen silo heeft een directe relatie met het water aan de Oost en Zuidzijde. Haar westgevel werkt als een stedelijke wand voor het Barentszplein, terwijl de Zuidgevel en de bijna 50 meter hoge installatietoren vanaf het begin van de Westerdoksdijk als een baken werken. De opvallende stedelijke aanblik van deze hoge betonnen constructie contrasteert met de verborgen kop van het stenen gebouw. De kop bestaat uit een lage aanbouw, waarin zich voorheen het ketelhuis bevond, dat nu getransformeerd is tot restaurant. Het contrast is des te sterker omdat het vloerniveau van het restaurant dicht op het water van het IJ ligt. Deze uiterste punt van de silo's is een plek waar de ruimte van de stad en het water in elkaar overvloeien. De schepen passeren hier de westelijke poort van de binnenstad.

Het bakstenen gebouw ontvouwt zich in volle glorie in het passeren over het IJ. Door haar lengte en symmetrische opbouw, een hoog slank middengebouw met een spits tentdak geflankeerd door de beuken met de karen, domineert ze de veel hogere betonnen silo. Vanaf het land echter draait de verhouding zich om. Het bakstenen gebouw is weliswaar zichtbaar, maar de korte hoge betonnen silo betreft haar in een dynamiek waarin ook de overgang naar open ruimte van het water op bijzonder wijze plaatsvindt.

Inwendige en uitwendige structuur.

constructie en materiaal. De gevels en de binnenwanden van de karen van de bakstenen silo bestaan op sommige plekken uit driedubbelsteens metselwerk (35-50-70cm). Om de druk van het graan te weerstaan wordt de massa van de wanden bij elkaar gehouden door een dicht netwerk van trekstangen dat de beide silobeuken in lengte en dwarsrichting doordringt. Aan alle vier gevels zijn deze trekstangen zichtbaar door de rozetten die zich op de spaarvelden bevinden.

De beide silo's kennen drie compartimenten: een basement, de karen en de kapverdieping. Het basement van de bakstenen silo bestaat uit 3,75 meter hoh staande beuken en een middendeel met de karen met een inwendige maat van 3,50 meter in het vierkant, beiden volledig in baksteen. Door de mogelijkheid om met ingegoten bewapening in de massa van het beton de trekkrachten op te nemen zijn de schachten van de betonnen silo vrij van trekstangen. De maat van de karen ontloopt met 3,80 hoh die van zijn voorganger

-vervolg-

nauwelijks. Wat des te meer opvalt is de wanddikte van beton. Die is overal niet meer dan 20 cm, terwijl de karen hier met bijna 23 meter toch 6 meter hoger zijn dan in de bakstenen silo.

De kapverdieping van de bakstenen silo bestaat uit houten spanten wederom op 3,75 meter hoh. Het middengebouw heeft een afwijkende maat en constructie. De dragende gevels zijn hier eveneens van baksteen, maar de verdere constructie is over zes verdiepingen uitgevoerd in een staalskelet van gewalste profielen, waarop de houten balken en vloerdelen zijn bevestigd. De constructie van het tentdak is van hout.

openingen en erkers. Een graansilo is uit zijn aard een gebouw met dichte gevels. Het graan noch de constructieve voorwaarden laten daglichtopeningen toe. Toch wekt de gevel van de bakstenen silo niet een gesloten indruk. Door de ramen en deuren in basement, kap en middendeel is er een zeer gebalanceerd evenwicht tussen de dichte en open vlakken in de silo. De laadopeningen in het gebouw bevinden zich op de hoeken boven in de erkers. In de gevel van het basement zitten toogramen aan zowel dijk als waterkant. De kap heeft in de nok een horizontale strook met ramen en op het zadeldak bevindt zich boven elke travee karen een kleine dakkapel en ontluchting. Het middengebouw heeft een grote verscheidenheid aan gevelopeningen. Brede toogramen in het basement, smalle strookramen in het lijf, ter hoogte van de kapverdieping van de karen een kantelenconstructie waarin een drietal 3 meter hoge smalle strookramen zitten geflankeerd door laaddeuren. Daarboven op het tentdak rondom erkers. De betonnen silo oogt daarentegen zeer gesloten. De gevel kent weinig geleding, zodat de lintramen onder de bescheiden kap des te meer opvallen.

plattegrond en doorsnede. De plattegrond van beide de silogebouwen bestaat uit drie in ruimtelijke structuur contrasterende organisaties: Het basement, de karen en de kap. De karen bevatten het grootste volume: 120 stuks die gemiddeld 17 meter hoog en 3,5 meter in het vierkant zijn voor de bakstenen silo. De 45 karen van de betonnen silo zijn bijna 25 meter in hoogte.

Het bakstenen basement is door zijn zwaarte heel massief. Door de opening van de draagstructuur in de lengterichting is het gebouw echter daar waar het het zwaarst is ook bijzonder transparant. Dit contrast wordt versterkt aan de waterzijde bij een incidentele doorbraak van een toograam naar het vloer niveau. Dan wordt vanuit de zwaarte en omslotenheid de open ruimte van het water letterlijk geopenbaard. De kapverdieping is door zijn lichte houtconstructie en veel daglicht een ruimte die met het uitzicht over de stad en het IJ op ruim 20 meter boven het water een dimensie toevoegt aan de ruimtelijke contrasten die het gebouw rijk is. De spanning die door het niet in gebruik zijn van de verticale ruimtes wordt opgeroepen is overal voelbaar. Het is echter nergens drukkend, maar eerder verheffend deze eertijds zo nuttige en nu nutteloze ruimte. (vergelijk het Joods Museum in Berlijn van Libeskind).

gevel en plastiek. De gevels van de bakstenen silo zijn in hun detaillering zeer rijk aan versieringen. Een verwijzing naar de klassieke architectuur is te vinden in de kolosale orde in gevelvlak. De bekroning van deze orde wordt echter verplaatst naar de tussenliggende spaarvelden, die bovenin zijn afgezet met een toogwerk. De beschreven gevelopbouw van het karendeel is eveneens ingegeven door rationele motieven. De spaarvelden, een dunner deel in de constructie om materiaal te sparen is, wordt constructief versterkt door de door de graanschachten heen lopende trekstangen. Deze trekstangen zij gevat in gietijzeren rozetten. De balans tussen trek en druk en de toepassing van staal en baksteen om de tegengestelde krachten optimaal op te nemen, is een in feite 'hightech' oplossing.

Het hoofdvolume wordt aan de uiteinden begrensd door doorlopende kopgevels met grote toogramen op de hoogte van de kapverdieping. Aan de zuidzijde bevindt zich een ronde torenaanbouw met kapitelen en aan de noordzijde de laagbouw van het ketelhuis. De aanbouw van een elevatorstoren in staal en baksteen staat onopvallend boven het ketelhuis tegen de Noordgevel aan.

-vervolg-

De betonnen silo heeft minder plastic maar is ook in drieën geleed. Het basement is het breedst, en de kapverdieping springt aan voor en achterzijde terug ten opzichte van het volume van de koren. De hoge machineschacht is een zeer markant punt in de omgeving.

Hergebruik.

uitstraling in hergebruik. De voor de stedelijke uitstraling meest opvallende kwaliteit in het huidige hergebruik van de silogebouwen is de publieke toegankelijkheid. Hoewel de beide gebouwen door de gesloten gevels moeilijk toegankelijk schijnen, bevinden zich juist op enkel strategische plaatsen nieuwe publieke bestemmingen. In de bakstenen silo is in het oude ketelhuis het restaurant gevestigd en in de centrale verdeelruimte, waarvandaan het graan in treinen en naar schepen in de Houthaven werd getransporteerd, huist nu een kunstgalerie. Door de schaarse ramen zijn de plaatsen waar openingen in de gebouwen zitten vaak van een openbaard karakter. Zo wordt de bovenste verdieping van de aangebouwde elevatorstoren door een enorme ronde koepel van hemellicht voorzien, is er door een hooggeplaat klein vierkant raam een prachtig zicht op de spits van het tentdak van de tussenbouw en wordt de strekdam van de nieuwe houthaven door het kader van een liggend raam een Japanse calligraphie.

Het fenomenale uitzicht van de bovenzaal van de betonnen silo op 35 meter hoogte dwingt, anders dan je vanaf de grond zou verwachten, de blik op de stad naar beneden, gericht op het water. De verlichting van de strookramen in die bovenzaal heeft 's nachts de werking van een bak. Van beneden lijken de hooggeplaatste ramen van deze zaal enkel uitzicht te bieden op de lucht. Eenmaal boven blijkt de positie van de vloer van deze ruimte, aan de gevel voorzien van een mans-hoge en -brede bak, samen met de ramen een interessant verschil op te leveren in de ervaring van binnen en buiten. Door ontbreken van een goede toegang met liften en trappen laat het gepast gebruik van deze zaal nog op zich wachten.

Het goed toegankelijke basement van de betonnen silo wordt gebruikt voor feesten en bijeenkomsten. De lage raamloze ruimte met zware rechthoekige kolommen, is als een door bomen onzichtbaar gemaakt bos. Het landschappelijk effect van deze 2,25 meter hoge ruimte wordt versterkt door de put die deze introverte ruimte aan het einde als een afgrond begrenst. De vloer van deze 7,5 meter diepe put is bereikbaar via een slanke stalen trap. Ze ligt lager dan de IJ-bodem ter plekke zodat de ervaarbare inwendige hoogte tot boven in de machineschacht van het gebouw $\pm$ 55 meter bedraagt. Een hoogte die een kathedraal niet misstaat.

Het hergebruik van deze monumentale gebouwen noodzaakt een radicale en zorgvuldige aanpak. De betonnen silo lijkt op het eerste gezicht minder kwetsbaar voor gevelopeningen als de verticale structuur van het gebouw mocht sneuvelen in een nieuwe bestemming.

De bakstenen gestalte van de silo Korthals Altes is daarentegen van oorsprong een zeer preciese balans tussen rationaliteit en verbeelding. Volgens Klinkhamer moesten de industriële gebouwen in een 'onkerstende gotiek' de kathedralen van de dit tijdperk zijn. Wat de monumentwaarde van het gebouw ook is, elke ingreep, maar vooral welke aan de buitenzijde zichtbaar is zal de integriteit van het gebouw beïnvloeden.

Hergebruik van de koren is een opgave die niet evenvoudig is. De verandering van de verticale structuur moet of niet zichtbaar zijn aan de gevel, of beter zal ze van een orde zijn die een nieuwe rationaliteit paart aan een eigentijdse verbeelding. Enkele ingrepen in het hergebruik van de silo die deze transformerende kwaliteit al hebben, zoals de doorbraak in de kap vanuit de werkruimte van Ernst, of de verlaging van het toograam in het basement, kunnen als voorbeelden dienen voor de passende veranderingen van dit gebouw.

De Silo's

Een silo is vanuit zijn aard een voor daglicht en lucht gesloten ruimte. De ondergrondse graansilo's van de Egyptische Farao's, aangelegd om in tijd van nood en schaarste voorraad te hebben, waren volledig afgesloten van daglicht en lucht om rotting van het graan tegen te gaan.

De moderne bovengrondse silo voegt aan de hermetische opsluiting een technische verbetering toe. Door middel van een uitlaat aan de onderzijde van de silo wordt het distribueren van het graan sterk vereenvoudigd en tevens kan de vochtigheid en broei door omkaren van het graan volledig worden gecontroleerd.

De gesloten gevel en de omwerking van cultuurgoed in het gebouw is de parallel tussen het Vrieshuis en de voormalige Graansilo's. De Graansilo was een schakel in de voedsel voorziening binnen de stelling van Amsterdam. Voeding voor 650.000 mensen. 1996 is het Jaar van het Industrieel Erfgoed en van de Stelling als UNESCO monument, beschermd in zijn unieke structuur. De unieke structuur van de Graansilo is zijn karensysteem. 120 verticale ruimtes van 3,5 meter in het vierkant en 17 meter hoogte hebben een gezamenlijk wandoppervlak van $120 \times 4 \times 3,5 \times 17 = 28.560 \text{ m}^2$. Bij een verdiepingshoogte van 3 meter kan dat een (virtuele) wandeling door de karestructuur opleveren van een kleine 5 kilometer. Het is deze stedelijke dynamiek die de bij wijs besluit de voorkeur verdient boven de statische architectuur van woningbouw. De as van Graan ontmoet de as van Vleesch zwevend over de Amstel.

Guido Keizer

Amsterdam

14 mei 1996

Silo's

Algemeen

In verhouding tot de grootte van de vaste gebruikersgroep (35 mensen) heeft de Silo een grote economische en culturele uitstraling. Dat komt, behalve door de imposante gestalte van hun gebouw (het gebouw is als het ware zijn eigen uithangbord) doordat de groep actief allerlei evenementen op cultureel gebied organiseert en doordat de groep versterking krijgt van een aanzienlijke groep (100 mensen) steeds wisselende gebruikers (100 mensen), die een tijdje meewerken aan een project en dan weer verder trekken.

Werkgelegenheid en cultuur zijn in de Silo verstrengeld: veel bedrijven doen werk in de sfeer van cultuur (beeldend kunstenaars, dans, theater, decorbouw) en mensen die met een initiatief voor een project of evenement naar de Silo toekomen, nemen met dat initiatief ook werkgelegenheid mee (al is het tijdelijke).

Culturele uitstraling

Er worden gemiddeld 7 (!) evenementen per maand van uiteenlopende aard georganiseerd door de Silogroep of geliëerde initiatiefnemers, waaronder: open dagen, manifestaties, tentoonstellingen, conferenties, politieke avonden, theatervoorstellingen, feesten, muziekavonden en concerten. Het publiek komt vnl. uit de stad Amsterdam, maar ook wel elders uit Nederland en internationaal.

Voor enkele evenementen is de Silo een 'unique selling point', bijv. het lokatietheater op de zolder van de betonsilo, muziekavonden met exotische afrikaanse instrumenten en de kunstroute over het water, waarbij de Silo aangedaan wordt. Het uniek zijn is dan te danken aan bijzondere eigenschappen van het pand (grote ruimten, water rondom), de lage huurprijs (bv. bij de galerie, er zijn in de stad maar weinig goedkope galeries), maar kan ook aan de originele geest van de initiatiefnemer te danken zijn (muziekavonden).

De P.R. wordt aangepakt via folders ('flyers' die huis aan huis verspreid worden en in stapeltjes in café's worden neergelegd waar potentieel publiek komt), via kabelkrant, het eigen radiostation, advertenties in het stedelijke galerieblad en persoonlijke mailing van het klantenbestand.

Opmerkelijk is ook dat de groep zich niet alleen in het eigen gebouw manifesteert, maar ook bij evenementen buiten het gebouw als groep naar buiten treedt (bijv. bij Kijk op de Wijk, Parade in het M.L. Kingpark).

Economische uitstraling

Het eenmansbedrijf is het sterkst vertegenwoordigd (een groep van bijna 40 mensen).

Het meest opvallende werkgelegenheidseffect is in dit gebouw de groei van 'geenmans'- naar éénmansbedrijven: meer dan de helft van de vaste gebruikersgroep (17 mensen) kwam zonder werk naar de Silo en heeft er nu een bedrijf of atelier. Daardoor ontstond de eerder genoemde 'groep van 40'. Een klein aantal bedrijven werkte zich uit de 'groep van 40' en groeide naar 2, 3 of zelfs 5 medewerkers.

De functies, activiteiten en evenementen werken ook als aanjagers van de werkgelegenheid, al is het soms maar tijdelijk. Bij het restaurant en de galerie is een duidelijke groei van werkgelegenheid opgetreden die blijvend zou kunnen zijn (van 3 of 5 naar 8 of 15 mensen die geregeld komen werken). Bij de dansgroep is de werkgelegenheid afhankelijk van de bezetting in de voorstelling die op de rol staat (kan variëren tussen 5 en 10). In de Betonsilo is een grote groep mensen wisselend actief. De groep is gegroeid van 1 naar 15, maar dat betekent niet dat er voor 15 mensen full time werk is. Zowiezo mag je de genoemde aantallen nooit optellen. Sommige mensen zijn wisselend op 2 of 3 plaatsen actief waar werk is, er zijn ook mensen die 'overal zijn waar maar iets te doen is'. Enkele bedrijven zorgen ook voor werkgelegenheid buiten het pand: de productie gaat na

voltooiing naar een winkel in de stad, die leeft van produkten die in de silo gemaakt worden.

Er wordt veel door de bedrijven samengewerkt. Dat komt doordat de meesten behalve een werkplaats ook hun woning in de silo hebben. De grens tussen wonen en werken vervaagt dan. Voor bewoners die in een woongemeenschap leven is het heel gewoon om elkaar te helpen met opknappen van de woon/werkruimte (75% doet dat). Niet alleen het uitvoeren, maar ook het bedenken van de klus gebeurt vaak samen. Dit betekent niet dat de mensen hoofdzakelijk voor de eigen groep zit te produceren. Naar schatting 70% van de bedrijven moet het juist hoofdzakelijk hebben van klanten buiten het gebouw (meestal uit de hele stad Amsterdam).

Als voordelen van samenwerking wordt allereerst de inspiratie genoemd. Die inspiratie zorgt weer voor een betere kwaliteit, die kwaliteit zorgt weer voor vervolgoopdrachten, etcetera. Maar er zijn ook praktische voordelen. Je kunt elkaar aan klanten hebben (tipgever). Je kunt efficiënter en goedkoper werken door machines te delen. Door de bundeling van bedrijven in een verzamelgebouw wordt het lonend om een eigen busje op de weg te hebben, waarbij één groepslid de vaste chauffeur is. Je kunt daarmee besparen op aan- en afvoerkosten van materiaal. Dat heeft ook een gunstig milieu-effect. Er wordt veel recyclebaar materiaal aangevoerd (hout, ijzer). Uit die voorraad kan iedereen putten, zonder het aan anderen te hoeven vragen. Voor jezelf zo'n grote voorraad aanleggen zou niet te doen zijn. Er zijn kunstenaars die objecten van uitsluitend gerecycled materiaal maken. Dat is een gunstig economisch effect dat tevens bijdraagt aan de culturele uitstraling!

Conclusie Silo

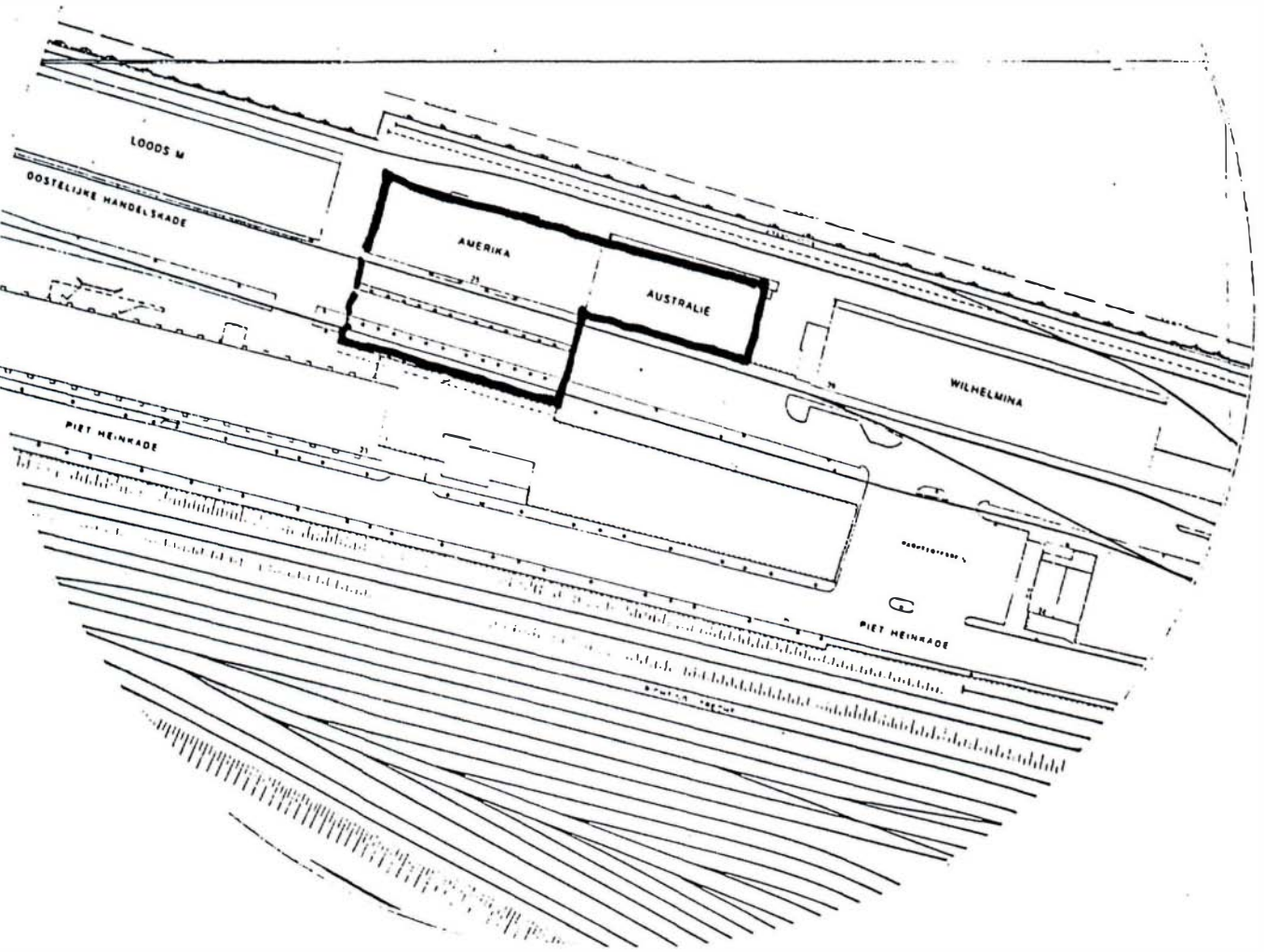
De Silo is een bijzonder gebouw met een bijzondere groep bewoners/gebruikers.

Zowel de economische als de culturele uitstraling mogen aanzienlijk genoemd worden. Er worden evenementen georganiseerd (véél evenementen bovendien) die elders in de stad niet worden aangeboden en er treden economische effecten op, zoals het werken met gerecycled materiaal en het samen doen met gereedschappen/vervoermiddelen, die niet alleen bijzonder zijn, maar ook een gunstig milieu-effect.

Opgeteld bij de bijzondere architectuur en ligging (zie stuk Guido), kan al met al gesproken worden van een pand dat het Gilde zorgvuldig in zijn boezem moet koesteren.

IJ-HAVEN

- 820

AMERIKA
1:2000

Guild INVENTORY

het VEEM, bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS.

Architectonische uitstraling

Historie. De pakhuizen Amerika en Australië werden tussen 1893-1895 gebouwd voor het Blauwhoedenveem. Het toenmalige Amerika bestond net als het huidige Vrieshuis uit twee delen. Een vijf verdiepingen hoog deel aan de kadezijde en een lager deel op kolommen over de zuidzijde van de Oostelijke Handelskade heen, die toen nog een binnen-haven kende. Deze overbouw was in de eerste versie geheel van hout, terwijl het hoge deel in de traditionele gietijzeren kolommen en grenen balken structuur met een dragende metselwerk gevel was uitgevoerd. In 1904 werden beide pakhuizen verbouwd tot vrieshuis en voorzien van elektrische koelmachines.

In 1948 werd Amerika grotendeels door brand verwoest, zodat in de jaren 50 een nieuw gebouw verscheen naast het na de brand gerestaureerde Australië. Het volume van het vrieshuis Amerika werd in de nieuwbouw aanzienlijk vergroot.

Dit nieuwe gebouw is een indrukwekkende verschijning die door symmetrische opbouw, grote dichte gevels met een opvallende detaillering van licht- en laad-openingen, hemelwaterafvoeren en een geprononceerde daklijst, een monumentale uitstraling heeft. (rapport Waardestelling Bureau Monumentenzorg/Kees Zomer. okt. 1995)

Stedelijke positie. Het Vrieshuis ligt aan de Oostelijke Handelskade halverwege de IJ-haven. Het ligt op de korte as van dit water en alsof deze positie door de bouwers direct als een uitzonderlijke plek is herkend steekt het met zijn volume niet alleen op de korte as aan de zuidzijde, maar ook in de hoogte ruim uit boven de andere bebouwing. De plastic van het gebouw sluit aan bij deze uitzonderlijke positie. Vanuit de stad komend ligt het eveneens centraal tussen de spooronderdoorgang van de Kattenburgerstraat en de overgang van de Parallelweg vanuit de Czaarpeterbuurt. Op wat grotere afstand, zoals vanaf de noordzijde van het Centraal station tekent het silhouet van het gebouw zich af op gelijke voet met het Shellgebouw en de beide graansilo's aan de westkant. De bijzondere ligging en haar kwaliteit een stedelijke 'landmark' te zijn ondersteunen het huidige hergebruik, waarin sinds 1995 met succes een bijzonder programma tot bloei wordt gebracht.

Inwendige en uitwendige structuur.

plattegrond en doorsnede. Het hoofdgebouw aan de kade bestaat uit een kelder, de begane grond, eerste, tweede en derde, vierde en vijfde verdieping. De overbouw over de weg bevat de eerste, de tweede en de derde verdieping. In de opbouw van de verdiepingen is de begane grond de beletage met een hoogte van vloer naar vloer van +50 naar +639. De hoogte van de constructie van de eerste verdiepingsvloer is totaal 120 cm, waarvan 30 cm voor de vloer. De vrije hoogte van de begane grond is dan ± 469 cm. Door de overbouw over de weg hebben de verdiepingen 1, 2, en 3, met een vrije hoogte van ± 320 cm, een vrij vloerveld over de volle breedte van 65 meter en diepte van 50 meter. Bruto ruim 3000m² per vloer alleen gevuld met kolommen op een stramien van 540. De vierde verdieping is een mezzanine, met een vrije hoogte van 260 cm en geeft toegang tot de horizontale en verticale ruimtes die de infrastructuur van het gebouw bevatten. De vijfde verdieping is de hoogste verdieping met een hoogte van 6 meter en een gemiddelde diepte van 20 meter. Na de donkere etages is het uitzicht en licht van deze grote zaal op 25 meter boven het water een bijzondere ervaring. De in 1995 opnieuw beglaasde grote vierkante ramen geven een panoramisch zicht op Amsterdam en haar haven.

gevelopeningen en balkons. De weinige ramen op de begane grond zijn gevat in stalen kozijnen en liggen verdiept in de gevel. De vijfde verdieping, waar zich de grote zaal bevindt, heeft rondom op 1 meter hoogte en tussenafstand van 4 meter vierkante ramen van 2 bij 2 meter met daarboven ronde bovenlichten met een diameter van 1 meter, beiden in een betonnen kozijn met een aan binnen en buiten zijden 30 cm diepe neggen.

-vervolg-

Aan de water- en Noordzijde bevinden zich vier uitkragende betonnen laadbalkons. Boven de ruim 4 meter terugliggende entree kraagt in het midden op de eerste verdieping een 17 meter breed balkon $\pm$ 4 meter uit op ruim 6 meter boven de kade. Vier meter daarboven en 2,5 meter terugspringend een tweede 15 meter breed platform dat als een paddestoelconstructie op de gevel van de eerste verdieping rust. In dit middendeel van het gebouw ligt de gevel vanaf de tweede verdieping 2 meter terug.

Dit en de articulatie van de beide lift/trapschachten maakt de Noordgevel tot de meest monumentale. Op de derde verdieping bevinden zich aan weerszijden wederom twee 10 meter brede balkons die $\pm$ 2,5 meter uitkragen. Alle balkons zijn vanuit het gebouw bereikbaar door een verdiepingshoge 3 tot 5 meter brede stalen kanteldeur.

Aan de straatzijde bevinden zich in het middendeel op de beganegrond 5 kanteldeuren op een rij, waarbij de middelste en breedste via een hellingbaan die $\pm$ 50 cm hoogte verschil overbruggt tussen gebouw en straat. De ander vier deuren komen uit op twee laadperrons op de hoogte van spoorwagons. Deze toegangen bevinden zich onder de overbouw waarvan de vloer zich op ruim 6 meter boven het maaiveld bevindt. De vrije hoogte onder de constructie is een daar kleine 5 meter.

constructie en materiaal. Het betonnen skelet is opgebouwd uit in het werk gestorte vloeren, balken en kolommen. Alle verdiepingen met uitzondering van kelder en vijfde zijn gebaseerd op een raster van 4.70x5.20 meter. In de afwijkingen van deze regelmaat is de monumentaliteit van het gebouw ook aan de binnenzijde zichtbaar. De middenbeuk heeft een overspanning van 7.4 meter.

Uiteindelijk zijn alle afwijkingen van het maatraster ingegeven door overwegingen van (constructieve/functionele) rationaliteit. De brede middengang en hal hebben hoofdzakelijk een verkeersfunctie en behoeven dus niet gedimensioneerd te worden op de zware last van de pakhuisvloeren. De betonnen constructie loopt door tot in de gevel, zodat de gevelvlakken geen dragende functie hebben. De gevelinvulling van het skelet is van baksteen. De bovenste verdieping heeft een dwarsoverspanning van portalen met een hoogte van 6 en maximale diepte van 21 meter. De daken van de vierde verdieping zijn opgebouwd uit een cassettesysteem met shedkappen.

Hergebruik

uitstraling in hergebruik. Uitgangspunt bij de gebruikers van dit monumentale pand is het maken van een 'trefpunt van culturele en publieke activiteiten' (Oprichtingsmanifest Stichting Vrieshuis Amerika, september 1994). In het hergebruik sinds medio 1994 is de bovenzaal als een exceptionele ruimte beschouwd, waar geen permanente bestemmingen aan worden gegeven. Wisselende activiteiten, zoals exposities, feesten, theatervoorstellingen en tijdelijke kunst in uitvoering. Deze zaal is als eerste voor het nieuwe gebruik geschikt gemaakt, door reparatie van ramen en infrastructuur. De andere verdiepingen zijn in de loop der tijd met grotere en kleinere bestemmingen in gebruik genomen. De derde verdieping bevat in het hoofdgebouw een filmstudio en in de grote flanken in de overbouw een Indoor Skatepark en een Western dorp.

Op de tweede verdieping is een houtwerkplaats die door afscherming van een deel van de gang een eigen afsluitbare ruimte heeft. Verder bevat deze verdieping losse ateliers die ingericht zijn tussen de kolommen van de donkere zalen en als werk/expositieruimte dienstdoen. Op de begane grond is een keer per maand de Pallet Club, een 'wetenschappelijke nachtsociëteit'. De hoge entreehal wordt voor die gelegenheid aangekleed in het thema van de avond. De begane grond bevat verder enkele ateliers en kantoren van het Vrieshuis, een bar en keuken. Op de lage vierde etage is een permanente expositieruimte gemaakt.

Ruimtelijk laat het gebouw door zijn grootte veel toe. Meerdere activiteiten worden gelijktijdig georganiseerd. Inmiddels is er een stappenplan in de maak dat zowel de grote eenmalige activiteiten als de meer permanente bestemmingen op de kaart van het Vrieshuis zal zetten.

De Silo's

Een silo is vanuit zijn aard een voor daglicht en lucht gesloten ruimte. De ondergrondse graansilo's van de Egyptische Farao's, aangelegd om in tijd van nood en schaarste voorraad te hebben, waren volledig afgesloten van daglicht en lucht om rotting van het graan tegen te gaan. Het Vrieshuis is gesloten ivm een volledige binnenklimaat beheersing voor de versheid van het vlees. De plattegrond van het Vrieshuis is in tegenstelling tot de verticale structuur van de koren van de Graansilo een vloeren en kolommen organisatie. De horizontale parallel in het Vrieshuis is de enorme diepte van de drie opslagvloeren: 50 meter.

Het gesloten zijn en de omwerking van het goed in het gebouw is de parallel tussen het Vrieshuis en de voormalige Graansilo's. Net als de graansilo was het Vrieshuis een schakel in de voedsel voorziening. Vleesch was het goed dat er in omging. Voor de verandering van de stad tot een centrum van kunst en ambacht zijn deze grote gebouwen een ideale context. Een futuristische silo behoeft geen virtueel te zijn. Het Vrieshuis Amerika als Culturele Booster voor de 21ste eeuw blijkt zelfs zonder grote aanpassingen de kunstzinnige voeding aan te trekken voor de 15.000 m² die ze te bieden heeft. De as van Vleesch ontmoet de as van Graan zwevend over de Amstel.

Guido Keizer

14 mei 1996

Amsterdam

Vrieshuis

Algemeen

Voor een kraak ligt dit pand met zijn enorme massa en gesloten gevel wel het minst voor de hand van alle panden die in Amsterdam nog voor een kraak in aanmerking komen. Toch heeft een groep het gewaagd en met succes. Een héél kleine groep (zeker in verhouding tot de maten van het gebouw) heeft hier in korte tijd (de kraak vond plaats in augustus 1994) een alternatief cultuurpaleis van de grond gekregen.

Culturele uitstraling

Sterker nog dan bij de graansilo's wordt de economie van het Vrieshuis bepaald door de culturele uitstraling. Ruimten (zeg maar gerust: zalen) worden met opzet leeggehouden en op projectbasis verhuurd, dus niet aan vaste gebruikers.

Een aantal ruimten heeft een vaste inrichting (roller skate park, roller disco, internet studio en palletclub), maar gezien het openbare karakter van deze ruimten (iedereen die wil kan komen kijken, en als er geen voorstelling is heeft men vrije toegang) is ook bij die ruimten geen sprake van privatisering van ruimten. Het hele gebouw is een cultuurtempel. Het aantal evenementen en activiteiten groeit snel (2 in 1994, 30 in 1995, voor 1996 rekent men al op 100). De organisatie is dan ook niet in de handen van de kleine groep van ca. 12 mensen die het gebouw heeft gekraakt, die het beheer regelt en het opknapwerk coördineert. "De vereniging doet het niet alléén; ze zijn er eigenlijk om mogelijkheden te scheppen voor anderen". In het pamflet dat de Vereniging uitgeeft om tientjesleden te werven ("Word nou toch eens tientjeslid, man! (M/V)") omschrijft de vereniging het als volgt: "Dat wij een belangrijk podium zijn voor cultuurminnend Amsterdam, blijkt uit de overweldigende belangstelling van mensen uit de meest uiteenlopende vakgebieden om bij ons hun *ding* te doen". 'Ding' is in dit verband wel een goed woord. 'Ding' kan alles zijn en dat is nou net de bedoeling. Wat is de relatie tussen een roller skate park en een decorbouwersatelier? Geen, behalve dat beide projecten in het Vrieshuis gerealiseerd konden worden (en elders hoogstwaarschijnlijk niet).

Aanvragers moeten hun idee voor een project op een A-4tje zetten, het bestuur beoordeelt dan of dat ding iets kan bijdragen aan de uitstraling van het pand.

De vraag of het Vrieshuis voor bepaalde activiteiten een 'unique selling point' is, krijgt hier dan ook een afwijkend antwoord: "het unieke is het hele pand als concept, dat je ruimten leeg houdt en projectmatig gebruikt".

De P.R. voor de activiteiten wordt op alle denkbare fronten aangepakt (wat logisch is, wanneer een pand zijn hele bestaansrecht aan publieksactiviteiten moet ontleen). Naast de gebruikelijke kanalen zoals folders, affiches, persoonlijke gemailde 'flyers', kabelkrant en andere t.v. kanalen, gebruikt het Vrieshuis een kanaal dat geen enkel ander Gildepand (nog) gebruikt: internet. Op de Open Dag van 6 april 1996 zijn naast 1000 bezoekers van vlees en bloed ook 450 'virtuele bezoekers' geweest.

In de nabije toekomst wil de vereniging de P.R. verder nog aanpakken met een bord langs de weg en een groot bord of een projectie hoog op de gevel, die door treinreizigers kan worden gezien.

Economische uitstraling

De maatstaven die bij andere panden worden aangelegd om de economische uitstraling te meten, werken bij het Vrieshuis niet. Je kan niet het aantal bedrijven en de groei daarin bekijken, je moet het *project* als eenheid nemen.

Je moet dan kijken naar

- het aantal projecten;
- het aantal medewerkers per project;
- het aantal voorstellingen per project;
- het aantal bezoekers per voorstelling;

- de opbrengst van de voorstellingen.

Er zit zoals in het voorgaande kopje vermeld is een enorme groei in deze grootheden. Voor 1996 wordt al op 100 voorstellingen gerekend, in 1997 zouden het er wel eens 200 kunnen worden.

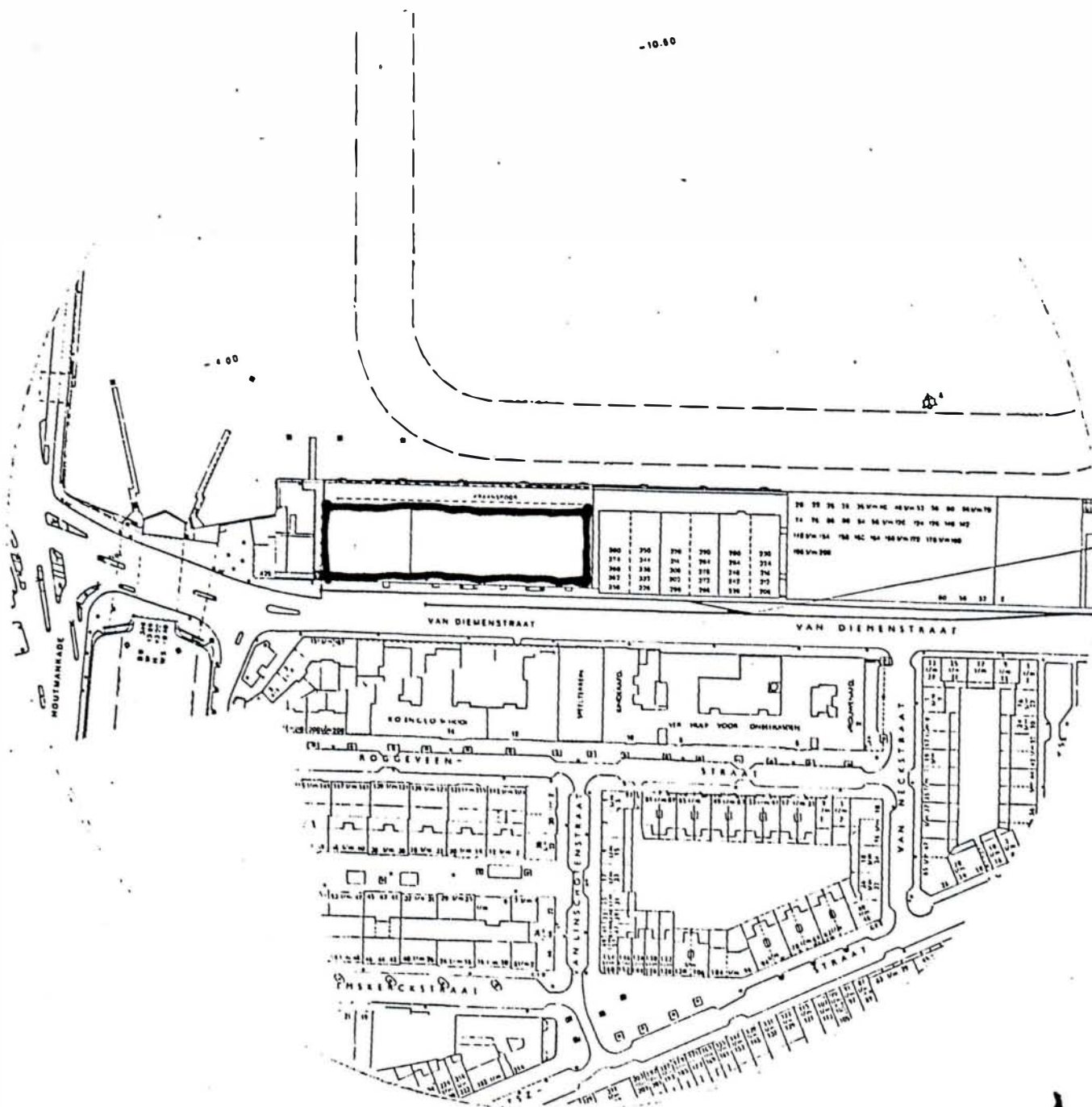
De Vrieshuisgroep verklaart de snelle groei mede door de activiteit van het officiële t.v. circuit in het pand (opname videoclips). "Dan wordt zo iets enorm snel rondverteld, het nieuws dat er een pand is als dit spreidt zich uit als een olievlek". Het Vrieshuis wordt weleens dweperig (en meestal door buitenstaanders) aangeduid als "het moderne Hollywood", maar de Vrieshuisgroep voelt zich meer thuis in de omschrijving "Endemol van de Underground".

Er wordt door initiatiefnemers van activiteiten op dit moment nog veel samengewerkt (meer dan 50% doet dit), maar dat komt "omdat er nog zoveel te klussen is in het pand". Dat is op te vatten als 'gedwongen kruisbestuiving'. Vrijwillige kruisbestuiving is er ook al wel "Met het ene idee steek je het andere aan en er komt steeds meer apparatuur beschikbaar, die ook door anderen kan worden gebruikt".

Ten slotte wordt de lage huurvergoeding als aanjager van de economisch uitstraling genoemd. Initiatiefnemers van een evenement hoeven geen vast bedrag te storten, maar betalen een afdracht (f2,50) per bezoeker. Zo lopen ze geen grote financiële risico's (bij tegenvallende opbrengst kan men niet met een schuld opgezadeld worden). Alleen de vaste gebruikers van atellier-ruimten (die in het annexe pakhuis 'Australië' geconcentreerd zijn) betalen een vaste huurvergoeding (f 30,-/m2/jaar). Dat geldt ook voor de internet-studio (die wèl in Amerika zelf zit). De Vrieshuisgroep meent dat de lage huur voor de internetstudio een belangrijke steun in de rug is geweest om te kunnen starten.

Conclusie

Het Vrieshuis is behalve een zeer imposant en bijzonder, ook een zeer beloftevol pand; dit komt door de veelheid, de verscheidenheid en de snelle groei van de activiteiten. De openheid van het pand en de bestuursvorm, waarin iedereen kans krijgt om zich aan te melden en zijn 'ding' te doen, en een kleine groep alleen het hoogst noodzakelijke doet, blijkt in dit geval bijzonder effectief en efficiënt. Het Vrieshuis is waarschijnlijk het cultuurpaleis met de laagste overheadkosten van de hele wereld. En binnen dit gegeven worden culturele activiteiten mogelijk gemaakt, die voor een groot deel nergens ander een plek zouden kunnen vinden, althans niet tegen deze betaalbare prijs.

HET VEEM
1:2000

Guild INVENTORY

het VEEM bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS.

Architectonische uitstraling

Het Veem

Historie. "De NV Nederlandse Veem neemt in 1896 het initiatief om in het westelijke deel van de Amsterdamse haven een etablissement te bouwen voor op- en overslag van koloniale produkten als tabak, cacao en koffie. Het Oranje Nassau Veem dateert uit 1898, het kroningsjaar " (uit het Nederlandsche Veem, 1992). Het Veem is in Amsterdam en daarbuiten een begrip. De bewuste en afgewogen menging van kleine bedrijven en zelfstandigen, kunstenaars, architecten, ed. sinds de heringebruikname in 1981 hebben het veem als collectief verband nieuw leven ingeblazen.

Stedelijke positie. De gebouwen van het Veem zijn vanuit het Westen in de richting stad de eerste gebouwen van de oude havenuitleg uit de vorige eeuw. Ze vormen in de IJ-oever plannen samen met twee de andere pakhuizen aan de Van Diemenstraat een smalle enclave, maar ook een overgangsgebied. Aan de westzijde wordt er voorzien in een herbestemming van de Houthaven met 1800 woningen. Aan de kant van de binnenstad op het Westerdokseiland komen ongeveer 900 woningen en een stedelijke menging met 60.000 m2 niet-woonfuncties.

Ter plekke van de pakhuizen is de havenrand het smalst. De Van Diemenstraat is daardoor ook een belangrijke ader in de verkeersafwikkeling, maar isoleert de pakhuizen door de drukte van deze route. Ondertunneling voor de uitvalsweg zou dat isolement tov. de stad kunnen opheffen.

Het Veem bestaat uit twee verschillende gebouwen, die samen met de andere twee pakhuizen aan de Van Diemenstraat en de Oude Houthaven staan. De straatzijde is mede door druk doorgaand verkeer een smalle strook van 18 meter opgedeeld in gescheiden stroken voor verschillende verkeersdeelnemers. De kadezijde die slechts 8 meter breed is, en op vloerniveau met het souterrain 1,90 meter lager ligt dan de Van Diemenstraat, is fysiek een smalle band, maar door de uitloop en werkzaamheden vanuit het gebouw is ze een goede buitenruimte. Vanaf het water ontvouwt het Veem zich in volle glorie.

De publieksgerichte activiteiten concentreren zich rond het Veemtheater en het restaurant en de Veem galerie. Deze activiteiten zijn onderdeel van de culturele kaart van de Amsterdam.

Inwendige en uitwendige structuur.

constructie en materiaal. Het bouwprincipe van de Vemen was een nieuwe constructietechniek, die de oude metselwerk vemen langs de grachten verving. Met het ontwikkelen van hoogovens en het walsen van ijzer werd het mogelijk grotere overspanningen te maken. In de VS en in Rotterdam ontstaat de eerste hoogbouw. De gietijzeren kolommen, samengestelde moerbalken van gewalste profielen en houten delen en zware grenen balken voor de vloeren, creëren zo een veelvuldig te herhalen vrij vloerveld van 5 meter in het vierkant. De gevels van de vemen zijn traditioneel van baksteen. Zowel de dragende als de scheidende functie worden daarmee verzorgd. De monsterzaal op de zolder heeft een spantconstructie in een walsprofielen vakwerk verbonden door vakwerkliggers en afgedekt door een houten dakbeschoot.

De treden en bomen van de nieuwe trappen zijn gemaakt uit de verwijderde vloerdelen. De trappenhuisen om de trappen heen zijn uitgevoerd in draadglas gevat in stalen hoeklijn.

plattegrond en doorsnede. Het grondplan meet 62 bij 28 meter. Een rij van vier kolommen staat op 5 meter uit elkaar tussen de gevels. Het souterrain en de tweede en derde etage zijn onder de vloerbalken gemeten ± 2,8 meter hoog. De beletage ± 3,3 meter en de zolder ± 3,8 meter. De spanten kap, voorheen het monsterlokaal voor de opgeslagen goederen, is nu de zaal van het Veemtheater. Aan de Noordzijde van deze zaal met uitzicht over de Oude Houthaven en het Noordzee kanaal bevindt zich het restaurant. Alle verdiepingen hebben een centrale circa 3 meter brede gang waaraan de werkruimtes liggen. Aan

-vervolg-

weerszijden bevinden zich de twee nieuwe trappenhuizen en een personenlift. De oosttrap die toegang geeft tot het Veemtheater en restaurant bevindt zich in een hal die voor bezoekers via een bordestrap aan de straatzijde bereikbaar is. Deze royale entree is tevens trappenhuis, en geeft ook toegang tot de Veemgalerie. De galerie is een ruimte waarin drie van de oorspronkelijke gevels ervaarbaar zijn. De entree van het werkgebouw komt uit op een grote hal die over verschillende verdiepingen doorgaat, zodat de ruimte en structuur van het voormalige pakhuis zichtbaar is. Het noorderlicht en de open ruimte van de Houthaven geven deze entree een speciale atmosfeer.

Op elke verdieping zijn achter de relatief dichte wand van de gang de werkruimtes van zeer verschillende grootte gemaakt. Centraal in de ruimte staan de verticaal doorlopende meterkasten. Toiletten zijn als openbare voorziening aan de koppen van de gang opgenomen. Net als in Wilhelmina is er slechts één werkruimte op de vrije kop van het gebouw die de volle diepte beslaat. Alle andere ruimtes zijn gelegen aan de waterzijde of aan de straat.

gevelopeningen en plastic. De entree van het Werkgebouw bevindt zich tussen de beide gebouwen van het Veem in. In direkt verlengde van deze oorspronkelijke entree bevindt zich aan de waterzijde één van de oude trappenhuizen die op de hoeken, van het in gele baksteen uitgevoerde Oranje-Nassau Veemgebouw, in een halfronde torenuitbouw uit de gevel steken. De kleine langwerpige ramen van deze halfronde torens versterken het kasteleffect. Aan de havenzijde zijn er naast de accenten van de hoektorens vijf tuitgevels waarin de traveeën zitten met de laad en los openingen. Aan de havenzijde is de korte kap zichtbaar die het verder platte dak beëindigd. Boven dit dak uit steekt het ronde dak van de Theaterzaal. In de oorspronkelijke situatie bevonden zich nog shedkap bovenlichten op het zaaldak.

Aan de straatzijde overheerst het strakke ritme van de ramen en de valt de symmetrie van de gevelopbouw enigszins weg. In de de oorspronkelijke bouw brachten de geprononceerde vierkante op- en uitbouwen een speelse beweging in de gevel. Deze torenuitbouwen zijn echter verdwenen in de vele verbouwingen. Bij de verbouwing tot werkpand zijn de bouwvallige daktorens hersteld.

Hergebruik

uitstraling in hergebruik

Hoewel nergens opvallend de Art-nouveau stijl tot expressie komt ademt het gebouw door zijn gele baksteen en enkele verdwaalde ornamenten, zoals het hek bij de voordeur, de sfeer van deze architectuur. In vergelijking met haar burens, Y-tech en Y-point, die commerciële bedrijfverzamelgebouwen zijn, steekt het Veem mooi af als robuuste vesting van nieuwe activiteit. Hergebruik kan functioneel zijn en de historiciteit van een gebouw geen geweld aan doen. (Y-point is met zijn rode plastic erkers minder geslaagd.)

Het Veem geldt als voorbeeldproject in de Gemeente. De interne economie met haar uitstraling en relaties naar buiten spreekt tot de verbeelding. Dat het zeker een decennium duurt voor een dergelijke effect optreedt geeft aan dat er geduld nodig is bij andere vergelijkbare initiatieven. De uitstraling wordt voortdurend bewezen bij het vrijkomen van werkruimtes. De belangstelling is dan enorm. Het beheer van het gebouw is goed georganiseerd. Huisregels, zoals het netjes houden van de gangen, worden zichtbaar opgevolgd, met consequentie dat een zekere verlatenheid in deze ruimtes bestaat. De orde en het ruimtelijk overzicht van de gangen in het Veem contrasteren met de chaotische ruimtelijke organisatie in Wilhelmina.

De Vemen

De ruimtelijke overeenkomsten van het hergebruik in Wilhelmina en het Veem zitten in de collectieve structuur van gangen en gemeenschappelijke en publieke ruimtes. De plattegrond van de Veempakhuizen, *"Vemen zijn vrijwillige werkverbanden van arbeiders in een pakhuis, samen hebben ze een gelijk belang en samen zorgen ze voor het beheer en het gebruik."* (Het Nederlands Veem 1992), is een ideaal type voor collectief ondernemen met behoud van identiteit.

In de 19de eeuw was de overslag een aan mankracht gerelateerde activiteit. Na mechanisering en automatisering is de terugkomst van de nijverheid van kunst en ambacht mogelijk. (Van Wijn, Volkskrant 1994). In de Vemen zien we nu niet meer de arbeiders georganiseerd rond hetzelfde werk, maar een hybride menging per verdieping van ambachtelijke bedrijfjes en vrije beroepen en een geclusterde publieke bestemming op gebouwniveau. De architectuur van de Vemen zou als type navolging verdienen omdat de flexibiliteit van indeling tot in lengte van dagen overeind blijft. De structuur en de (kritische) massa van een Veemgebouw is daar vermoedelijk debet aan.

Guido Keizer

Amsterdam

14 mei 1996

Veem

Algemeen

Het Veem is bij de buitenwacht het meest bekende Gilde-pand, waarmee men positieve associaties verbindt: mooi staaltje van hergebruik, energieke groep die veel (op eigen kracht) voor elkaar heeft gekregen, een gebouw waar het gonst als een bijenkorf. Het interview met de gebruikers in het kader van de Guild-Inventory heeft de objectieve feiten en denklijnen boven water gebracht die achter deze associaties schuil gaan.

Culturele uitstraling

Dankzij de aanwezigheid van de vroegere monsterzaal, die zich makkelijk tot theater liet ombouwen, kreeg de Veemgroep de kans een ruimte in exploitatie te nemen met een bijzondere culturele uitstraling. Deze wordt versterkt door de bijzondere ligging van de zaal en de annexe foyer (restaurant), hoog boven het water, met een adembenemend uitzicht, een wijde horizon en in het zomerseizoen prachtige zonsondergangen. Het theater is een mime-werkplaats die enig is in zijn soort en tot in het buitenland bekendheid geniet bij ingewijden in het mime-vak (de afwezigheid van het gesproken woord overwint bij voorbaat een eventuele taalbarrière). Minimaal 1x per week is er een voorstelling. De P.R. wordt grondig aangepakt: de theatergroep heeft een eigen regel op de kabelkrant (t.v.) en in de Uitkrant, maar men heeft ook een zelf uitgegeven, tweemaandelijks krant (de Veem Theater Krant), die verspreid wordt via "de meeste Amsterdamse café's en theaters". De krant vermeldt trots in het colofon: "Het Veem Teater is het enige theater in Nederland dat zich heeft gespecialiseerd in Mime-voorstellingen. Het hele jaar door zijn er spannende voorstellingen te zien". Een 'unique selling point' derhalve.

Verder huisvest het Veem een galerie op de bel-etage, waarvan de toegang gekoppeld is aan de hoofdingang. Aangezien een deel van de tentoonstellingen op het gebied van de experimentele kunst ligt en deze tentoonstellingen "enig zijn in hun soort", mag ook hier van een 'unique selling point' gesproken worden.

Theater en galerie trekken publiek uit het hele land. Het is een select publiek, het gaat om liefhebbers van de specifieke kunstvormen die hier aangeboden worden. Het Veem trekt nauwelijks publiek uit de buurt. Het is t.o.v. de buurt een 'andere wereld', intellectueel en artistiek; een menging met het volksleven en de volkscultuur zit er niet in; slechts een enkele Vemer ziet men ooit in het dichtstbijzijnde (bruine) café op de hoek, de "Noorderster".

Economische uitstraling

Het Veem kan rustig een indrukwekkend economisch succes genoemd worden. In de 15 jaar van zijn bestaan is een groot deel van de Veemgroep met het gebouw samen ouder geworden, waardoor dit goed meetbaar te maken is. "Vroeger was 90% langdurig werkeloos en had een uitkering, nu is dat 10%; het Veem heeft een hoog slagingspercentage". Vijf van de in totaal 70 bedrijven zijn de afgelopen jaren flink gegroeid. Deze bedrijven hebben ook mensen in loondienst genomen. De kleinere bedrijven (2-4 mensen) zijn vaak georganiseerd als stichting of maatschap. Bij die bedrijven heeft zich geen spectaculaire groei voorgedaan. De helft van het totaal aantal bedrijven is een eenmansbedrijf, waaronder alle kunstenaars. Men houdt (kunstmatig) een vast percentage kunstenaars (20% van het totaal) in stand. Binnen die groep is de economische groei het minst geweest: de meesten hadden en hebben nog steeds een uitkering.

Als gunstig teken voor de economische uitstraling wijst men op de verschuiving in klantenkring. Bedrijven produceren voor een steeds bredere (landelijke, soms zelfs internationale) klantenkring en steeds minder voor de eigen kring ("Er komen steeds meer bedrijven die geld van buiten het gebouw aantrekken").

Het aantal bedrijven dat met een ander bedrijf samenwerkt (kruisbestuiving)

is hoog in het Veem (80%) Vooral de aanwezigheid van de drukkerij annex copieercentrum zorgt voor dit hoge percentage. Veel bedrijven hebben voor hun werk een copieercentrum nodig (dienstverleners), kunstenaars laten er huutnodigingen en catalogi voor exposities drukken. Het grafisch centrum wordt zo een Veem-ontmoetingscentrum voor hoofdzakelijk zakelijke contacten (de sociale contacten spelen zich veeleer in het restaurant af; en buiten het Veem, natuurlijk).

Bij het aannemen van nieuwkomers is een voorwaarde dat deze een bijdrage aan de kruisbestuiving leveren, méér dan alleen door gebruik te maken van het copieercentrum.

Bedrijven hebben weinig klanten uit de omringende buurt; evenmin als op cultureel gebied, vindt op economisch gebied verstrengeling met de omgeving plaats. Daarbij moet opgemerkt worden, dat de meeste bedrijven geen producten maken die direct naar de eindgebruiker kunnen; het is grotendeels 'business-to-business', en er zit in de omringende woonbuurt nauwelijks bedrijvigheid.

De geïnterviewde Veemgroep geeft een groot aantal verklaringen voor het economisch succes van het gebouw. Het feit dat de werkruimte goedkoop is (in het begin f25/m², nu f 60,-/m²) is maar één verklaring, die men alleen in de startfase van belang acht. In latere fasen zit de verklaring meer in het "zien werken doet werken" en de kansen om met de werkzaamheden van "hele andere" bedrijven in aanraking te komen, wat stimulerend werkt volgens hen. Heel concreet wordt opgemerkt: "Je moet het zien als gezonde persoonlijke concurrentie; je ziet die moderne zaagbank bij die ander staan en dan denk je, wat hij kan moet ik ook kunnen".

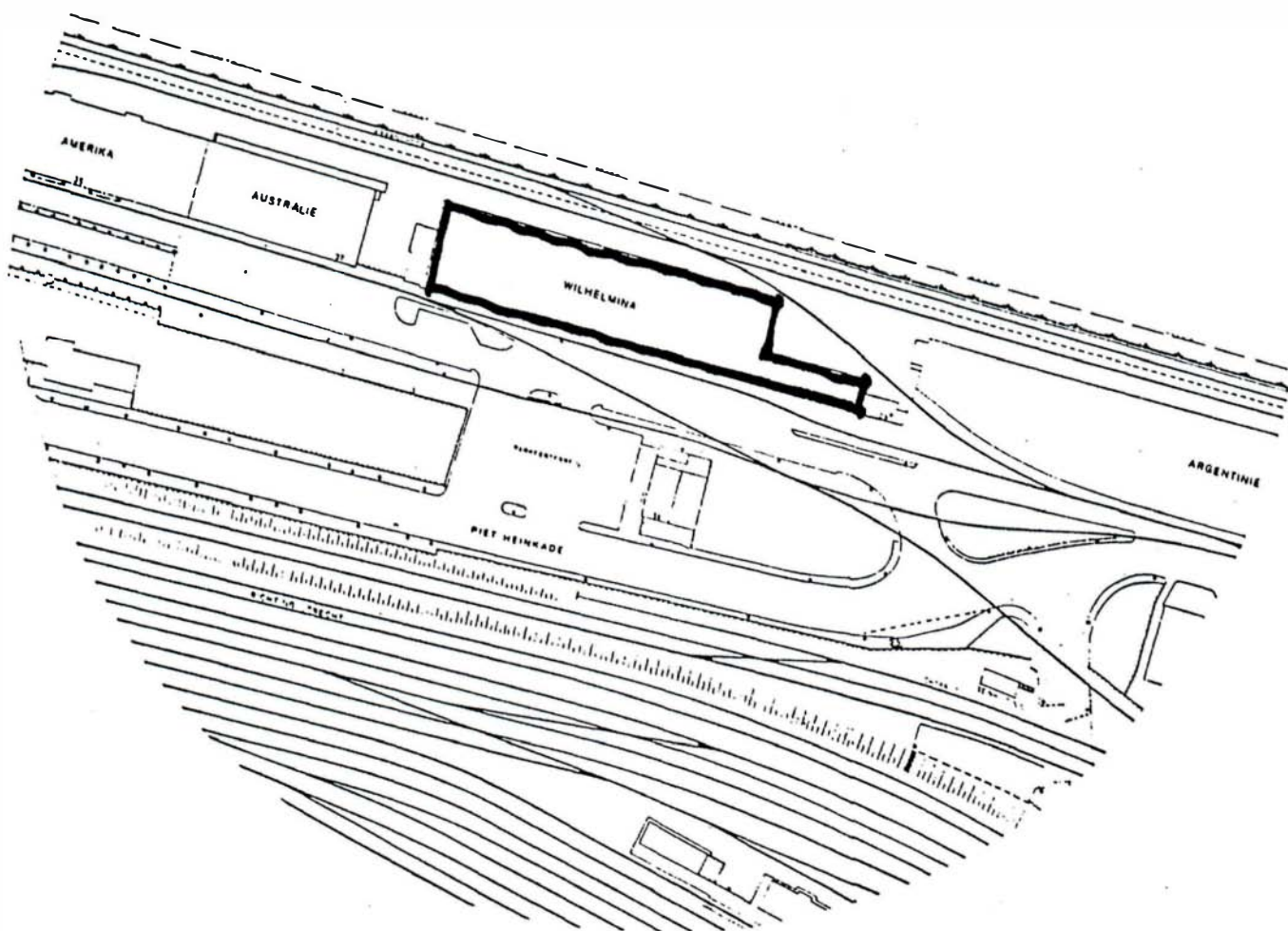
Een ander stelt het iets ruimer (maar ook voorzichtiger): "Het is een moeilijk onder woorden te brengen groepsproces, maar alles is beter dan alléén zijn; en deze omstandigheden plus lokatie krijg je nooit in je eentje voor elkaar".

Speciale vermelding verdienen de pogingen van de Veemgroep om de ideologie van zelfbeheer, kleinschalig ondernemen en kruisbestuiving onder de aandacht van een breder publiek te brengen. De eerste concrete uiting daarvan was de organisatie van het congres "idealisten in zaken" (oktober 1992). Vanuit het Veem is, samen met Wilhelmina, bovendien het Gilde van Werkgebouwen aan het IJ opgezet. Ten slotte is een groep Vemers naar Slowakije afgereisd om daar in een gezamenlijk met het plaatselijke bureau monumentenzorg georganiseerde conferentie de Veem-gedachte uit te dragen als middel tot revitalisatie van een historisch ex-zilvermijnstadje.

Conclusie

De Veemgroep is er trots op, een beetje zelfgenoegzaam misschien zelfs (en minimaal zelfbewust), maar het moet gezegd worden: het Veem is een bijzonder gebouw en wordt gebruikt door een bijzondere groep; de (positieve) economische en culturele uitstraling is aanzienlijk en bovendien gemakkelijker hard te maken aan de hand van concrete feiten en voorbeelden dan bij sommige andere Gildepanden, waarvan de uitstraling verborgener is.

S-HAVEN

Wilhelmina
1:2000

Guild INVENTORY

het VEEM, bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS.

Architectonische uitstraling

Historie. Net als de pakhuizen Australië, Azië en Europa aan de Oostelijke Handelskade en in het Westen het Veem stamt pakhuis Wilhelmina uit einde van de vorige eeuw, gebouwd na uitleg van de havens tussen 1873-1883.

Wilhelmina is gebouwd in 1892 voor het Vriesseveem en geconstrueerd in het beproefde principe voor (veem/stukgoed) pakhuizen uit die tijd: dragende metselwerk gevels, geprefabriceerde gietijzeren kolommen, grenen vloerbalken en vloeren om een optimale flexibiliteit te waarborgen voor de opslag van allerlei verschillende goederen. In 1967 is er door een opvallende maar structureel niet ingrijpende verbouwing van het westelijke deel een kantoorfunctie gemaakt, wat bewijst dat deze pakhuizen zich ook zonder de druk van hoge sloopkosten eenvoudig laten herbestemmen. Tot opheffing van de Beeldende Kunst Regeling was hier onder andere het kantoor gevestigd van de BKR, ingericht door Benno Premesela. Deze karakteristieke jaren zestig inrichting is nu in gebruik door een architectenburo. Na het ter ziele gaan van de BKR is het pakhuis waar de kunstwerken in werden opgeslagen vanaf 1988 verandert in een gebouw waar actief kunst wordt gemaakt.

Stedelijke positie. Wilhelmina is op de kaart het laatste gebouw in het Oosten dat onderdeel is van de centrale IJ-oeverplannen. Het ligt op de grens van de stadsdelen Zeeburg en Centrum en vormt samen met de Havencentrale, het Vrieshuis Amerika en Australie een stedelijk ensemble van vijf bouwwerken die in plastic en architectuur zeer verschillend zijn. Het aan Wilhelmina grenzende Australie heeft van oorsprong dezelfde bouwstructuur. Door de brand in Australie en het Vrieshuis Amerika is de structuur van Australie zodanig veranderd met stalen H-profielen en vloeren dat Wilhelmina het enige gebouw is op deze plek met de 100 jaar oude kolom en balken structuur.

Inwendige en uitwendige structuur.

constructie en materiaal. Het bouwprincipe van de vemen in het einde van de vorige eeuw was een nieuw principe dat voor het eerst op grote schaal werd toegepast. De prefabricage van de gietijzeren kolommen is het meest opvallend. Dit principe maakte een systematische opzet van de plattegrond mogelijk waarin de lengte en diepte van een gebouw bepaald werd uit de repetitie van de elementaire bouwdelen. De zware grenen balken van de vloeren geven de gietijzeren skelet-constructie de nodige stijfheid. De bakstenen gevels zijn de massieve ondersteuning van de buitenste vloervelden.

plattegrond en doorsnede. Het pakhuis is opgebouwd uit een souterrain, drie lagen en een grote zolder. De basisplattegrond bestaat vanuit zijn systematiek uit 20 traveeën van 4,97 m breedte. De totale maat van het gebouw is 100 meter bij een diepte van 22,5 meter. De diepte bestaat uit vier traveevlakken gevormd door drie kolommen en de beide gevels.

De hoogte onder de balken van het souterrain is slechts 1,75 meter, bij de beletage die op 1,15 meter boven het maaiveld ligt is dat 3,28 meter en op de eerste en tweede etage 2,28 meter. De ruimte van de zolder wordt bepaald door de spantconstructie van de kap. In de middelste traveeën is de hoogte onder het spant 2,93 m en loopt verder af naar de gevel op 1,5 meter.

De zolder is in het kantoordeel en in het kunstenaarsdeel in gebruik als één grote ruimte. De hoofdopzet van het kantoordeel is ongewijzigd sinds de jaren zestig. Een centraal trappenhuis ontsluit de verdiepingen. De lage entreeaanbouw aan de westzijde is, zichtbaar aan de stalen raam en deur kozijnen, ook uit die tijd.

-vervolg-

Per verdieping is in de loop der tijd herverkaveld. Op de eerste verdieping heeft dat sinds 1995 geleid tot zeven bedrijfjes achter slechts drie deuren. Zonder veel omzwaai kunnen in de om het centrale trappenhuis gelegen kantoorruimte extra entrees en scheidingswanden worden geplaatst.

De plattegrondorganisatie van de kunstenaars verdiepingen is zeer verschillend. Op de tweede laag is er een rechte middengang, waaraan aan beide zijden kwa grootte min of meer gelijkwaardige ateliers liggen. De derde verdieping heeft een excentrisch gelegen labyrintische gang die aan de Zuidzijde (spoorzijde) de meeste en vooral ook grote ateliers heeft liggen. Het enige atelier dat de volle diepte van het gebouw gebruikt ligt aan het einde van de gang tegen de scheiding met het kantoordeel aan. De zolder is een groot gemeenschappelijk atelier waarin individuele plekken met minimale middelen van elkaar worden gescheiden. Enkele zoldergebruikers hebben uiteindelijk toch een eigen afsluitbare ruimte gemaakt. Er is een centraal gelegen ruimte (met bovenlicht) voor een fotografe. Aan de waterzijde onder het dak op de plek van de dakkapellen een grafisch ontwerpster die een gedeelte van de vloer van deze ruimte heeft verhoogd zodat er zicht op het water van de IJ-haven is. Een centraal gelegen inpandige lift en een aan de gevel gelegen trappenhuis verbinden de verdiepingen.

gevel, openingen en plastic. Hoewel essentieel in de stabiliteit van een kolommenpakhuis kent de stenen gevel geen elementaire constructieve expressie. (vergelijk de graansilo Korthals Altes uit 1896 waarbij dat wel zo is). De vorm van de ramen en verdere detaillering waren vrij voor een expressie naar keuze van de opdrachtgever/architect. Metselwerk togen detailleren in alle pakhuizen de bovendorpel van de diepliggende smalle ramen. De gevels van Wilhelmina zijn uitgevoerd in een neo-stijl. (de gevels van het Veem aan de van Diemenstraat hebben bijvoorbeeld een verwantschap met art-nouveau). Aan de Oostelijke Handelskade zijn duidelijk variaties in stijl waar te nemen. De baksteengevels van de overige pakhuizen zijn tamelijk strak van opzet, waardoor de repetitie van de traveematen de plastic bepaalt. Bij Wilhelmina daarentegen zijn de bogen als versieringen in het metselwerk benadrukt door een lichte gele en rode steen. Een drie-steens hoge speklaag in een gele-felrode-gele band doorsnijdt op halve hoogte de donkere steen van de gevel en een rood-geel-rode versterkt de geprononceerde daklijst. De opvallend geprofileerde daklijst loopt rondom, onderbroken door de uitstekende traveeën maar het timpaan volgend aan de westgevel. Een groot overstek gedragen door consoles (eigenlijk oversized triglyfen) verleent het dak haar klassieke karakter. Deze bijzonderheden worden versterkt door de symmetrische geleiding van het bouwvolume. *"Het honderd meter lange pakhuis telt een souterrain, drie lagen en een schilddak, en was optisch in drieën gedeeld doordat twee van de twintig traveeën hoger zijn opgetrokken en voorzien van een topgevel."* (waardstelling Monumentenzorg 1995)

Het grote schilddak speelt een belangrijke rol in de plastic. Het houdt het gebouw als een hoed bijeen, zodat bijvoorbeeld de niet door iedereen geapprecieerde jaren-zestig verbouwing toch onderdeel blijft van het totaal.

Hergebruik

uitstraling in hergebruik. Her-gebruik avant la lettre. Bij de kantoorverbouwing van 1967 zijn de kolommen en balken ingepakt ivm brandweereisen. Een aangebouwde entree met stalen kozijn voor ramen en deuren werd aan de kopgevel toegevoegd. Een nieuw centraal trappenhuis, met daarin een personenlift en op alle drie verdiepingen een gescheiden dames en herentoilet, geeft toegang tot kelder en de drie etages. De verkaveling van deze etages is in de loop der tijd aangepast aan de veranderingen in de bedrijvigheid. Van enkele grote kantoren naar meerdere kleinere bureaus per verdieping. Op de eerste verdieping zijn twee architecten, twee landschapsarchitecten, een organisatieadviseur en een reclameontwerper en een musicus gevestigd, die een centraalgelegen keuken met hal delen, bereikbaar vanuit alle vier de individuele ruimtes en via de gang. Op de beganegrond zijn een 13-tal beeldhouwers gevestigd die met enkele wanden visueel verschillende ruimtes hebben gemaakt.

-vervolg-

Op de grote ongedeelde zolder zitten vier Gamalan orkesten. Door de houten constructie van de kap heeft deze grote lage ruimte niet alleen een goede akoustiek maar ook ruimtelijke organisatie die in het gebruik voor muziek en dansen aanknopingspunten heeft vergelijkbaar met de Javaanse gebouwen waarin de Gamalans van oudsher spelen.

Het ontwikkelingsplan dat door de stichting Wilhelmina wordt voorgesteld voorziet in behoud van de huidige kunst en bedrijfsactiviteit en uitbreiding in het souterrain en de bel-etage met publieksgerichte functies.

De Vemen

De ruimtelijke overeenkomsten van het hergebruik in Wilhelmina en het Veem zitten in de collectieve structuur van gangen en gemeenschappelijke en publieke ruimtes. De plattegrond van de Veempakhuizen, *"Vemen zijn vrijwillige werkverbanden van arbeiders in een pakhuis, samen hebben ze een gelijk belang en samen zorgen ze voor het beheer en het gebruik"* (Het Nederlands Veem 1992), is een ideaal type voor collectief ondernemen met behoud van identiteit. Zoals in de 19de eeuw de overslag een op mankracht gebaseerde handel was, zo kennen we na de mechanisering en automatisering weer een terugkeer naar de nijverheid van kunst en ambacht. De vemen zouden als gebouw type navolging verdienen omdat de flexibiliteit van indeling tot in lengte van dagen overeind blijft. De (kritische) massa van een Veemgebouw is daar vermoedelijk debet aan.

In Wilhelmina zien we een hybride menging op verdieping en een geclusterde menging op gebouwniveau.

Guido Keizer

Amsterdam

mei 1996

Wilhelmina

Algemeen

Wilhelmina is in de brochure bij het haalbaarheidsonderzoek omschreven als een 'ware broedplaats van kunsten'. In notaristaal (verenigingsstatuten) is het doel "het streven naar een gavarieerd gebruik van het gebouw, waaronder wordt verstaan een diversiteit van artistieke functies" en "het aantonen dat een werkgemeenschap (...) op den duur in economisch, sociaal en cultureel opzicht grote mogelijkheden biedt, zowel voor leden van de vereniging als voor de samenleving". Voor de realisatie van deze doelstelling vormt het pakhuis Wilhelmina een prima bouwkundige structuur (Veem-achtig, zie stuk Guido).

Wilhelmina is in eerste instantie een 'atelierversamelgebouw' (wat op te vatten is als een bijzonder type bedrijfsverzamelgebouw) maar wil getuige het haalbaarheidsonderzoek méér zijn: "bovenal moet het gebouw zelf als een vulkaan zijn inwendige activiteiten naar buiten werpen".

Het pand meet 10.000 m², waarvan de helft in beheer van de vereniging. De andere helft wordt door de eigenaar (de gemeente) verhuurd. Voor een deel als atelier- studio- en kantoorruimte (30%) en voor de resterende 20% als opslagruimte en ruimte voor handelaren in grote partijen. De laatste groep heeft geen raakvlakken in doelstelling en activiteit met de Wilhelminagroep, maar ze nemen wel een groot deel van de mooiste plekken in (begane grond aan zuidkant gebouw). In de verhuurde atelierruimten hebben onder meer een plaats gekregen: de groep IJ-ateliers, een gamelanggroep en een deel van de mensen die vanwege de sloop weg moesten uit 'het Einde van de Wereld'.

Behalve de vereniging, waarvan huurders van een atelierruimte automatisch lid zijn, is er ook een stichting opgericht. Deze gaat het pand t.z.t. aankopen en beheren ("Zij zal Wilhelmina's zakelijke en politiek-maatschappelijke gezicht zijn").

Culturele uitstraling

Doordat de ruimten die zich het best voor publieke functies lenen nog niet of pas sinds kort door de Wilhelminagroep beheerd worden, heeft op dit moment nog maar een klein deel van het vloeroppervlak een publieke bestemming (bar, expositieruimte). 'Publiek' is in dit geval niet geheel synoniem met 'openbaar', want het is een select publiek dat er komt: de bewoners en bezoekers. Binnen deze kring heeft het pand echter nu reeds een grote uitstraling en vervult het een niet te onderschatten functie als aanjager van contacten en inspiratie voor mensen die op welke manier dan ook professioneel bezig zijn met kunstproductie. Naast kunstenaars maken overigens ook ontwerpers en ambachtslieden deel uit van de kring.

Verder is er een gastatelier van de organisatie 'Circ', dat gebruikt wordt door Russische gastkunstenaars. Buiten de kunstkring dringt op dit moment nog niet zo veel van deze uitstraling door. De recente verwerving van geschikte publieksruimten op de begane grond zal daar op korte termijn verandering in brengen. Er komt een 'uitvaartgalerie', een kunstorganisatiebureau met expositieruimte, een lithograaf, een muziekstudio en meubelmakers. Incidenteel verzorgt de Wilhelminagroep activiteiten voor een breder publiek. Daartoe werd tot nu toe 'uitgeweken' naar de openbare ruimte. In het verleden zijn er op de kade manifestaties geweest (kunstcamping, zeecontainers die werden beschilderd en nu over de wereld zwerven).

Kersvers is het initiatief 'Openbaar Kunstlicht' (Wally) waarbij de kopse gevel aan de oostzijde een jaar lang tussen zonsondergang en zonsopgang met een per week wisselend lichtbeeld gesierd is. Deze projectie van 7x14 meter is door duizenden treinreizigers, fietsers, voetgangers, automobilisten en schippers te zien, en "verlicht hun gang door een donker stuk van Amsterdam", stelt de flyer bij het project. De projectie wordt gerealiseerd vanuit een installatie, die is opgesteld op de kaderuimte naast het pand. De installatie bestaat uit een serie op elkaar gestapelde containers; in de bovenste daarvan is de projector gemonteerd.

De P.R. voor het project wordt behalve met flyers ook aangepakt met een persoonlijke mailing en met een persbericht: 'Wally' heeft diverse kranten gehaald.

Het publiek komt niet alleen uit de eigen kring maar ook steeds meer uit de omliggende buurt ("We krijgen hier steeds meer contacten, de bewoning groeit om ons heen").

Naast de culturele uitstraling die uitgaat van het pand zelf is er ook de uitstraling die door leden van de Wilhelminagroep op andere plaatsen (in Amsterdam en daarbuiten) wordt uitgedragen, bijvoorbeeld bij exposities in galeries van het werk dat in Wilhelmina is gemaakt. Dat heeft niet alleen effect op de uitstraling van de exposerende kunstenaar, het is ook een uitstraling van de Wilhelminagroep als geheel.

Economische uitstraling

Het economisch effect van Wilhelmina is aanzienlijk omdat het een grote groep is (45 huurcontracten, 61 ateliers) die voor een groot deel zonder werk het pand binnen kwam, terwijl op dit moment nog maar 10% van een uitkering leeft. De overige 90% is dus financieel onafhankelijk (geworden). Tussen een deel van de bedrijven en ateliers is sprake van kruisbestuiving (samen werken aan opdrachten). Het gaat dan vaak om grote, complexe projecten; Wally is daar een goed voorbeeld van. Maar aangezien een groot deel kunstenaar is en kunstenaars veelal alléén werken (ook in andere Gildepanden is dat zo) valt een groot deel van de gebruikers buiten de kruisbestuiving. Daarmee is tot nu toe bedoeld: *directe* bestuiving, dus 1:1 werkrelaties. Daarnaast is er ook nog zoiets als *indirecte* kruisbestuiving, die plaats vindt bij atelierbezoeken door museumdirecteuren en galeriehouders. Die bezoeken dan niet alleen het atelier van de kunstenaar die ze had uitgenodigd, maar zien meteen ook (alle) andere ateliers en maken kennis met de kunstenaars en hun werk. Deze contacten zijn van groot belang voor het verwerven van bekendheid en nieuwe opdrachten. In de kunstwereld zijn dit soort contactleggingen van groot belang ("Kunst is communicatie"). Het werken in gemeenschapsverband is alleen al daarom een groot voordeel. De klanten van de ateliers zijn voor een groot deel musea, bedrijven en overheden.

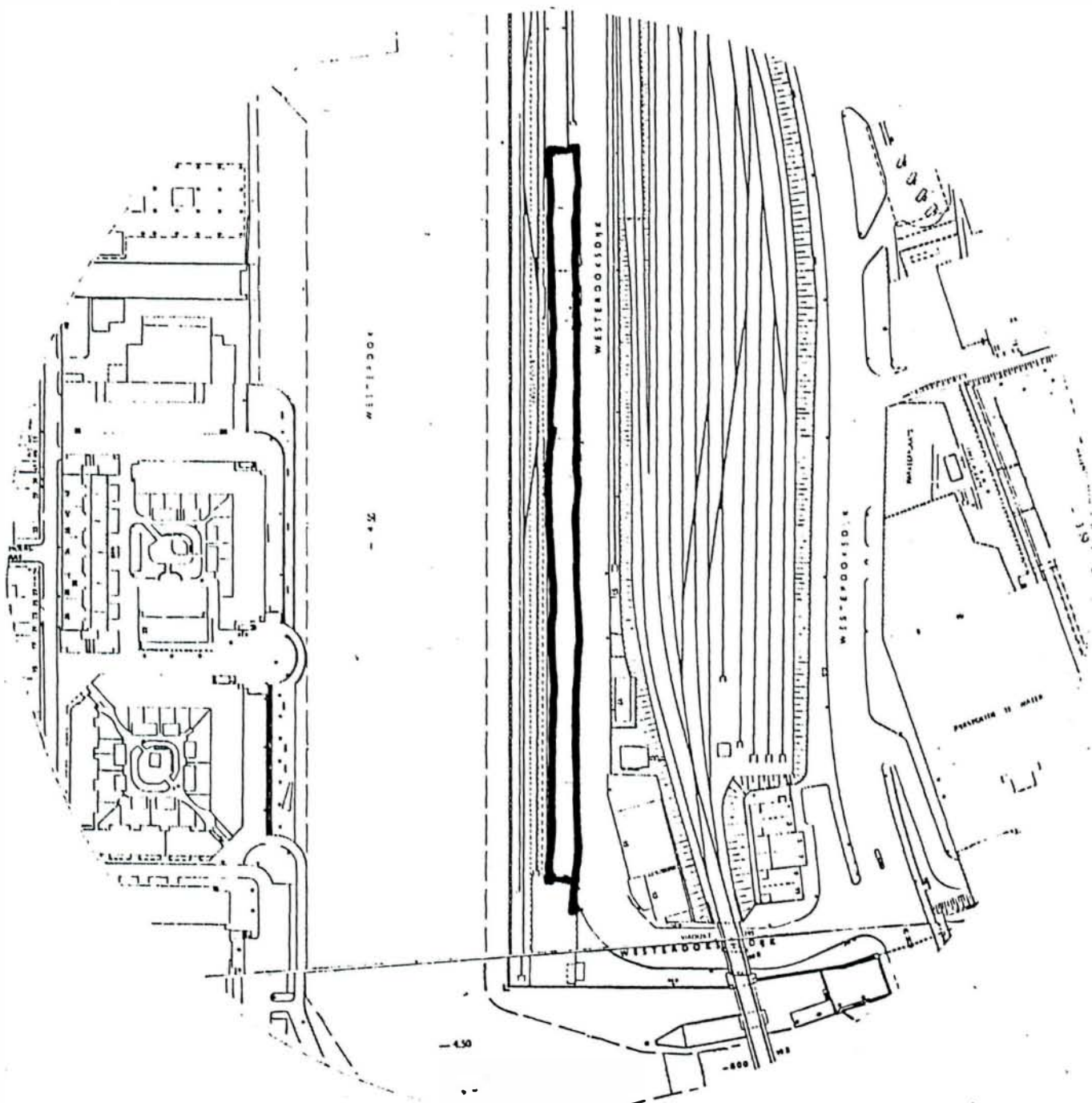
De belangrijkste factor achter het economisch succes van Wilhelmina is de lage huurprijs (f 35,-/m²/jaar). Je kan dan voor f 300,- per maand een atelier huren "en bij zo'n prijs ben je in slappe tijden niet direct gedwongen de huur op te zeggen; een kunstenaar *moet* lage vaste lasten hebben". De huurprijzen voor in de ateliers in het vroegere Pension Zeezicht worden verhuurd (f 70,-/m²/jaar) vindt men veel te hoog.

De economische uitstraling zit 'm dus kort gezegd in de ijzersterke formule: lage huur-flexibel gebouw-georganiseerde gemeenschap. Doordat het een groot gebouw is is dit effect niet alleen in aard, maar ook in omvang (getallen) van betekenis.

Conclusie

Wilhelmina kan met recht een 'broedplaats van kunsten' genoemd worden. Het is nog niet helemaal 'de vulkaan, die zijn inwendige activiteiten naar buiten werpt', maar als het de gemeente behaagt het plan van de Wilhelminagroep te laten doorgaan, dat in het haalbaarheidsonderzoek is omschreven, kan dit doel binnen enkele jaren na het startschot voor de verbouwing bereikt zijn.

DOUANE LODS
1:2000

Guild INVENTORY

het VEEM, bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS.

Architectonische uitstraling

Voormalige Douane Loods, NS kantoren en dienstwoningen

Historie. Architect Kanter heeft in 1921 in opdracht van de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij de loodsen en dienstwoningen ontworpen. De loods was ingedeeld in vier compartimenten van Noord naar Zuid: Loods 3 -de eigenlijke douaneloods- van krap 20 meter, Loods 2 -de aankomstgoederenloods- van 40 meter, de gestapelde dienstwoningen van ruim 16 meter breedte en Loods 1 -de vertrekgoederenloods- van 100 meter. In 1931 werd aan de Zuidzijde in geheel identieke bouwstijl een uitbreiding van 32 meter lengte toegevoegd. In 1966 werd de Noordzijde verlengd met een andersoortige loodsaanbouw van 40 meter zodat de totale lengtemaat van het gebouw, met een diepte van een kleine 10 meter, $\pm$ 240 meter bedraagt. De uitbreidingen aan het bestaande gebouw werden in opdracht van Van Gend & Loos gedaan.

De kraak van dit gebouw dateert uit begin jaren tachtig. Het hergebruik, geholpen door de vrije overspanning, geringe diepte en zuidorientatie van de Westerdokgevel, heeft bewezen dat dit gebouw ideale woon-werkplaatsen oplevert. Dit alles met behoud van enkele bedrijven die er voor de kraak al waren gevestigd. Ze levert een ideaal model op voor de revitalisering van het type van het rijtjeshuis .

Stedelijke positie. Dit lange dunne gebouw heeft eigenlijk geen voorkant en geen achterkant. Stedelijk gezien is ze verscholen voor de voorbijgangers doordat ze achter het spoorlichaam ligt en de afstand tot de bebouwing op het Bickerseiland ruim 90 meter bedraagt. De openbare wallekant daar wordt aan die op het Oosten gelegen kade nauwelijks gebruikt. De inrichting bevestigt dat. De ruimte tussen de Loods en het water spiegelt deze wanorde door een georganiseerde chaos. Bij het betreden van deze ruimte via toegangspad aan de waterzijde geeft de loods haar interieur bloot en wordt het buiten binnen. (*Opdracht van architecten is het maken van het binnen, ook als dat buiten is.* Aldo van Eyck)

Het uitzicht vanuit de bebouwing aan de overzijde van het Westerdok is wellicht rommelig maar zeker niet saai. De eindeloze rij tuinen die bij rijtjeshuizen aan de achterzijde liggen hebben hier juist de beste kant wat orientatie en uitzicht betreft. De lange Oostgevel werkt door zijn gesloten karakter niet als voorkant. De rolluiken zijn altijd dicht met uitzondering van een moment van toelevering van materialen of aflevering van produkten.

Inwendige en uitwendige structuur.

constructie en materiaal. De draagconstructie van de loods bestaat uit spanten die 4 meter hart op hart staan. In het oudste gedeelte zijn de spanten van staal, bij de uitbreiding van 1931 van hout. De spanten rusten op de metselwerk penanten, de smalle stroken in de gevel waartussen zich de laaddeuren bevinden. Als gevolg van deze vrije overspanning is de binnenruimte van de loods vrij indeelbaar. Wat in het hergebruik geleid heeft tot het plaatsen van niet dragende maar wel scheidende wanden.

plattegrond en doorsnede. Het vloerniveau van de begane grond ligt $\pm$ 1 meter hoger dan het maaiveld. Aan de dijkzijde steekt op vloer niveau het laadplatform 1,5 meter uit en aan de waterzijde 60 cm. Aan die kant hebben de bewoners met individuele trappen toegang tot hun eigen woon/werkruimte. De kap biedt door zijn hoogte een gedeeltelijk verdieping. Bij sommige ruimtes is er een verdieping op de inbouw van de begane grond gemaakt. Soms is deze inbouw niet beloopbaar. In de twee beuken van Alma is de inbouw volgens Dave Carr-Smith een voorbeeld van een behandeling van de ruimte als open plek om te bouwen. Een ander mogelijkheid is een volledige vulling van de binnenruimte, zoals in het huis van Grace, of zoals bij Eelco een nieuw huis onder de kap van de loods. (zie Dave Carr Smith, *Improvised homes* 1995). Hoewel de romp van de loods dus op het traditionele type van het rijtjeshuis varieert, zijn er een tweetal accenten die de lineaire organisatie onderbreken. Een daarvan is heel opvallend het vier lagen hoge woonhuis. Minder opvallend maar zeker zo interessant is het voormalig kantoor.

-vervolg-

Dit lag in de eerste opzet van de loods om logistieke redenen grofweg in het midden van het gebouw. De interne structuur hoewel ook voorzien van spanten voor de kap, kenmerkt zich door een symmetrische opzet die doet denken aan de plattegrond van een Italiaanse renaissance villa.

gevel, openingen en plastic.

De loods behoort met zijn lengte van 239 meter tot de langste gebouwen in Amsterdam. (Oranje Nassaukazerne 275m). Doordat ze maar 10 meter breed is, de goothoogte 4,5 meter en de nok van het zadeldak op 9 meter ligt, is ze op deze lokatie geen opvallende verschijning. Aan de waterzijde zijn de meeste rolluiken vervangen door ramen en deuren. Het woonhuis en het kantoor hebben stalen kozijnen. Er zijn twee accenten die de plastic versterken. In de hoogte is dat het woonhuisgedeelte, waarvan de symmetrische gevelopbouw, het dak met wolfseinden en de nok op 14 meter een belangrijke rol spelen. De oost en westgevel van het woonhuis hebben ieder twee tuitgevels waartussen de goot op 9 meter hoogte is ingeklemd. Op het dak bevinden zich twee dakkapelen. De gevellijn van het woonhuis ligt gelijk aan de gevellijn van de loods. Het ander accent is een onderbreking in de gevellijn. Het voormalig douanekantoor dat aan beide kanten 70 cm door de gevellijn heen steekt en met een zelfde verhoging de gootlijn onderbreekt. De plattegrond van dit gedeelte is bijzonder omdat het een voorheen publieke wachtruimte met een bovenlicht betrof in het midden van het gebouw.

Hergebruik

uitstraling in hergebruik. De loods is, hoewel op stedelijke schaal een grote maat, ter plekke een bescheiden verschijning. De betekenis ontvouwt zich in het interieur. De toegang tot dit interieur is echter niet de individuele (voor)deur. Door het gebruik, de toegang en maat van de buitenruimte aan de dokzijde is de Westkant een informele voorkant. De deuren aan die zuidzijde geven toegang tot een gemeenschappelijke lineaire 'patio'.

De schepen die aan de waterzijde liggen versterken de heimelijkheid van deze smalle strook. De breedte van de kade, belegd met kinderhoofdjes en bepland met lage bomen, is nauwelijks groter dan de 10 meter die het gebouw diep is. Deze rand wordt verder verkleind door de individuele tuinen die als overgangsräume tussen prive en openbaar dienen, zodat effectief de publiek toegankelijke ruimte over de gehele lengte van 240 meter slechts 2 tot 3 meter breed is. Daarbij komt dat de waterzijde volledig in gebruik is door allerlei (woon)schepen waarop gewerkt wordt, soms in directe relatie met de loods. Ook de schepen eisen van de resterende rand hun deel. Bijzonder effect van dit smalle pad is dat het een ongekende blik geeft in het interieur van de mensen die er wonen en werken. Voor de onwaarschijnlijke voorbijganger mogelijk zelfs genant, maar voor de mensen van de loods de plek waar zij elkaar ontmoeten, aangezien in hergebruik het gebouw geen gemeenschappelijke ruimtes opleverde. Het is een kwaliteit van deze lokatie dat zij als een complement van het extreem determinisme aan de overzijde van het Westerdok laat zien wat er in een een *'relatieve autonomie'* (citaat Raoul van de Weide) ontstaan kan.

De Loodsen

Kenmerk van een loods is dat ze een ruimte is met een vrije overspanning die zowel in lengte als in dwarsrichting niet door constructieve bouwdelen wordt gestructureerd. De Douane Loods en Edelweis zijn ondanks hun verschil in lengte en diepte vergelijkbaar in de wijze waarop hun open ruimte is gereorganiseerd. De individuele ateliers gaan van voor naar achter en de wijze van inbouw is zeer verschillend. Bij de Douane loods leidt de geringe diepte en de grote lengte van het gebouw tot een minimum aan collectieve inpandige ruimte.

Guido Keizer
Amsterdam
14 mei 1996

Douaneloods

Algemeen

Het gebouw is door zijn maten en constructie vrij indeelbaar en alle ruimten die daarbij ontstaan zijn individueel te ontsluiten, waardoor de verleiding groot is (en dat is ook gebeurd) om het gebouw in zijn geheel op te delen in kleine stukjes (zie stuk Guido). Er is daardoor binnen het gebouw geen collectieve ruimte en de Loodsgroep geeft aan daar ook geen behoefte aan te hebben. De openbare ruimte aan de zuidkant (de smalle, maar ydillische kade) vervult de collectieve functie. De tuintjes vormen een goede overgangszone tussen openbaar en privé. Dat is één van de redenen waardoor de kade goed functioneert als ontmoetingsruimte. Niet alleen van de Loodsgroep, maar ook van de bootbewoners. De Loodsgroep geeft zelf aan daar geen onderscheid tussen te willen maken: loods- en bootbewoners vormen één sociaal geheel.

Door zijn bouwkundige aard en totaal-opdeling heeft de Loods een functie voor wonen en werken. Het gebouw is onderverdeeld in 20 eenheden: 7 woon/werkcombinaties, 8 woningen en 5 werkplaatsen.

In totaal wonen er 30 mensen, waarvan 8 kinderen. In de 5 werkplaatsen werken in totaal ca 10 mensen.

Culturele uitstraling

De Loods is geen 'atelierverzamelgebouw', zoals Wilhelmina zichzelf bijvoorbeeld noemt. Een deel van de Loodsgroep werkt wel in de kunstsector, maar de organisatie van (theater)producties en evenementen is voor niemand van de Loodsgroep de bestaansvorm. Daarmee onderscheidt de Loods zich van de grotere gebouwen in de verzameling Gilde-panden, maar is hij vergelijkbaar met de andere Loods in de verzameling, te weten Edelweiss. In de Loods heeft (net als in Edelweiss) ieder zijn/haar eigen productie en regelt ieder ook zelf de verkoop van zijn/haar productie. Er is echter ook een verschil met Edelweiss: in de Loods is de ambachtssector sterker vertegenwoordigd dan de kunstsector, terwijl bij Edelweiss 100% van de bewoners in de kunstsector werkzaam is.

De Loodsgroep zoekt naar middelen om de culturele uitstraling van het pand te vergroten. Een deel van de ateliers en werkplaatsen zou er baat bij hebben om de voorkant van het gebouw (die nu niet als voorkant werkt, zie stuk Guido) een opener karakter te geven. Dit niet alleen terwille van een vergrote culturele uitstraling, maar ook omdat de werkruimte dan een dubbelfunctie als winkelruimte kan krijgen.

Dit soort middelen vergt nauwelijks ingrepen in het pand (alleen de deuropeningen moeten worden aangepast en bij sommige eenheden misschien ook de trap naar het toegangsperron). Daarnaast is er ook een schetsplan voor de oprichting van een publieksfunctie aan de kop van het gebouw, waarvoor nieuwbouw nodig zou zijn. De Loodsgroep denkt aan een wintertuin of eetcafé met terras aan het water. Dit zou gelegen zijn op de landpunt t.o. de Nieuwe Prinsengracht. Op die plek is in het verleden ook een theehuis geweest.

Economische uitstraling

Voor wie alleen naar de getallen kijkt (maar dat is bij de Loods een verkeerde benadering, zoals verderop wordt toegelicht) is de economische uitstraling van de Loods niet indrukwekkend. De grootste groep gebruikers die de loods (ook) gebruikt als werkplaats is in de loods gekomen als eenmansbedrijf en is nog steeds eenmansbedrijf. De opbrengsten van het bedrijf zijn wisselend, er zit meestal geen structurele groei in.

Dat geldt overigens niet voor alle bedrijven:

- 6 gebruikers zijn er als 'geenmans'bedrijf in gekomen en hebben nu een eenmansbedrijf;
- 2 bedrijven hebben elders in de stad ook nog een winkel geopend of hebben er produkten staan die in commissie verkocht worden;

- een bedrijf is uit de Loods gegroeid omdat het een uitvinding had gedaan die een dermate veelbelovende markt leek te hebben, dat elders (waar meer ruimte was) een fabriekje moest worden opgericht.
- een goedlopende zagerij moest uit de Loods vertrekken omdat hij méér stroom trok dan het systeem aan kon (dit gaf voortdurend storingen in de stroomvoorziening voor een groot deel van het pand).

Doordat de Loodsgroep vergeleken met de groepen in grotere panden klein is, zeggen getallen hier zoals eerder aangegeven weinig, maar moet men veeleer naar de *aard* van de effecten kijken. De bijzondere aard van de effecten staan in het geval van kleinere panden zoals de Loods model voor de economische uitstraling.

De Loodsgroep is de enige Gilde-groep waarin het werk een relatie heeft met het water. Een vast groepje (dat er ook het langst zit en zichzelf aanduidt als het "IJzerclubje") leeft voor een belangrijk deel van scheepsreparatie en -onderhoud. Binnen het IJzerclubje wordt door de individuele bedrijven samengewerkt (kruisbestuiving). Waar die kruisbestuiving achterwege blijft vindt dat zijn oorzaak in het feit dat de bedrijven/ateliers weinig voor elkaar kunnen betekenen; de produkten lopen teveel uiteen.

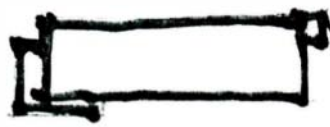
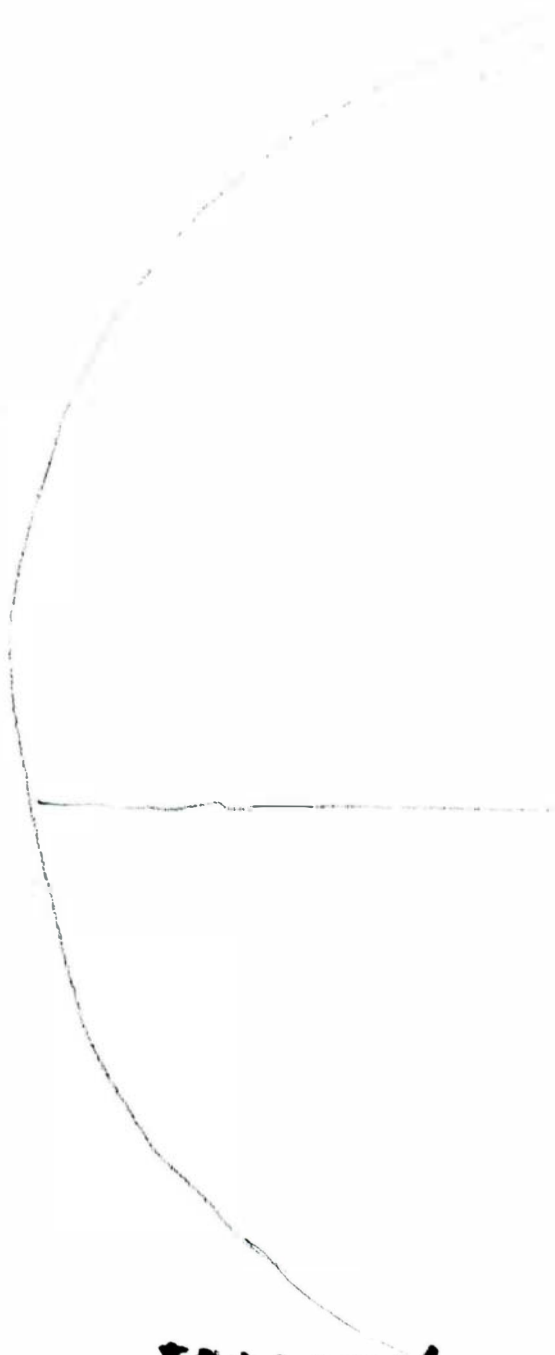
Een ander bijzonder effect van de Loods dat bijdraagt aan de economische uitstraling is het tijdelijk delen of uitlenen van een werkplaats. Mensen die hun ruimte niet hebben opgedeeld in de kleinst mogelijke eenheid (4 x 10 meter) maar die twee of zelfs drie aaneengesloten traveeën gebruiken, maken vaak op tijdelijke basis plaats voor een produktie (er kan bijv. een boot naar binnen worden gehesen die er weer uitgaat als de reparatie klaar is).

Deze mogelijkheid, die behalve aan de bouwkundige structuur ook zeker aan de lage huurprijs (een vrijwillige bijdrage van f 100,- per eenheid per maand) te danken is, heeft een gunstig economisch effect: het gebouw maakt activiteiten mogelijk die waarschijnlijk nergens anders een plek zouden kunnen vinden.

Conclusie

De Loods heeft als gebouw vooral economische en sociale betekenis voor de gebruikersgroep zelf, naar de stad toe is de uitstraling van minder betekenis. De uitstraling is verborgen, je moet er echt naar zoeken, maar dan vind je ook wel iets, zoals de verwevenheid met activiteiten op het water. De meetbare uitstraling ligt op dit moment zuiver op economisch vlak; op cultureel vlak zijn er alleen nog maar plannen, die pas verwezenlijkt kunnen worden als de gemeente meer zekerheid biedt over het voortbestaan van het gebouw. Het is voor de Loods en het Gilde te hopen dat die zekerheid er komt en dat de Loodsgroep de geboden kansen dan ook meer structureel kan ontwikkelen.

ÉDELWEIS

1! 2000

Guild INVENTORY

het VEEM, bakstenen & betonnen SILO's, douane LOODS, vrieshuis AMERIKA, pakhuis WILHELMINA, gebouw EDELWEIS.

Architectonische uitstraling

Edelweis

Historie.

Hoewel de gemeenteraad in 1913 al besloot om de havenactiviteit naar het Westen te verplaatsen was eind jaren 50 het beeld van de Oostelijke Haven nog een gebied in vol bedrijf. De bouw van de KNSM kantine rond 1960 geeft daar in ieder geval blijk van. De grootte van dit nieuwe gebouw was berekend op het verzorgen van 3000 maaltijden per dag. Eind jaren 70 bleek het anders te lopen met de KNSM en de Oostelijke haven, doordat nieuwe en grootschaliger havenactiviteit zich in het Westen begonnen te ontwikkelen. (Watertanden in Havens Oost 1983, Symposium OH gebied, Bewonersgroep OH.)

In december 1982 werd het gebouw in gebruik genomen door een groep kunstenaars in een toen grotendeels verlaten havengebied. De eerste hergebruikers hebben er negen jaar gebivakkeerd, slechts gescheiden door provisorische wanden. De grote kantineruimte met zijn royale entree op het Westen bleef tot 1991 voor een ieder beleefbaar vanuit de werkruimtes en de centrale gang.

Voorstellen van de groep kunstenaars om het pand in de herbestemming van het KNSM eiland een bijzondere publieke functie te geven, zoals een expositieruimte, vonden wel gehoor maar geen doorgang. Toen in 1991 de aankoop voor f1,- mogelijk bleek, werd door de bewoners het gebouw in zes maanden voorzien van ruimte en brand scheidende wanden. De enorme kantineruimte, de gemeenschappelijke entree en gang waren toen historie. Bij de invulling van de casco's gaat ieder zijn eigen weg.

Stedelijke positie.

In de herbestemming van dit deel van de Oostelijke Havens eiland zijn meer bestaande gebouwen opgenomen in de nieuwe verkaveling. De voormalige kantine neemt een speciale plaats in het nieuwe geheel in doordat ze aan het enige plein ligt op het KNSM eiland waarin het water een rol speelt. Dit plein wordt aan Oost en West zijde begrensd door de 5-8 lagen hoge nieuwbouw van de woningen en aan de zuidzijde door het water van de Levantkade. De voormalige kantine aan de noordzijde kijkt als een heerser uit over dit plein. Geen standbeeld van een heldhaftige ruiter in het midden maar aan de rand een glazen doos op poten. Door de enorme ruiten is ze imposant maar niet massief.

De transparantie van de doos heeft haar publieke equivalent in het plein dat zich aan haar voeten uitstrekt richting Levantkade. Enigszins verdiept versterkt dit geasfalteerde vlak het effect van de opgetilde doos. Vanuit de verte en de overzijde van de Ersthaven voegt het zes meter hoge en 72 meter brede volume van de kantine zich als een lichte speklaag ('s nachts onderstreept door plafondstralers) in de opening tussen lichtrode woningbouw van Albert en donkerrode van Kolhoff.

Vanaf het plein is interieur van het gebouw zichtbaar en vanuit het gebouw is er ruimte, lucht en licht.

Inwendige en uitwendige structuur.

constructie en materiaal. De hoofdstructuur is een stalen skelet uit H-balken en kolommen. De stalen kolommen zijn in het interieur van een ronde betonnen mantel voorzien met een versiering van terazzo tegelwerk. Bij de poten onder het gebouw is boven de zware betonnen sokkel het stalen skelet zichtbaar. De sokkel is een zes-hoekige afgeplatte piramide, bekleed met een stalen mantel en doorlopend in een ronde betonnen instorting met een cilindrische stalen mantel. De onderkant van de vloer op $\pm 4,5$ meter boven het maaiveld laat een prefab balken cassette systeemvloer zien. De sparingen voor de 'nieuwe' tweedehands stalen trappen, die de individuele woon/werkruimtes onsluiten, ontstonden door het verwijderen van twee van deze vloervelden. Het eveneens uit betonnen cassettes opgebouwde dak kent een in de dwarsdoorsnede gebogen vorm ondersteund door een stalen vakwerkspant. De puien van het hoofdvolume bestaan uit holle stalen profielen. De aangebouwde en ondergeschoven volumes van de west en oostzijde zijn van metselwerk.

plattegrond en doorsnede. De plattegrond van het gebouw is in hoofdopzet een grote ruimte van ± 70 bij 20 meter met een hoogte aan de gevel van 4,5 en in het midden 6,2 meter. Door de zes ruimte-hoge scheidende wanden ontstaan zo 7 casco ruimtes met een breedte van 9 en een diepte van 20 meter. Het casco van elk individueel atelier is

-vervolg-

op zich weer een grote loods die ingevuld kan worden. (Ondanks de verschillen oorspronkelijke functie, in lengte en diepte onstaat zo een opvallende overeenkomst met de Douaneloods in deze inventarisatie).

De loodsachtige ruimtes kennen een grote verscheidenheid aan indeling in en van de grote ruimte. De principes van gebruik van de ruimte verschillen allen in verkaveling, in materiaal en in detailering. Het achtste atelier is ontstaan in de ruimtes in en rond de voormalige entree. Geheel in tegenstelling tot de 7 opgetilde Noord-Zuid georiënteerde loods-achtige ruimtes staat dit atelier rondom op de grond. Het bordes van de 12 meter brede entreetrap is onderdeel van de vloer van de eerste verdieping en het atelier waar de kunstenaar zijn grote werken maken. Het tweede deel van de trap is versmald tot een trap van nog geen meter naar de mezzanine van het atelier dat op de hoogte ligt van de voormalige kantinevloer. Onder dit zware betonnen trap-element bevindt zich aan de andere zijde een slaapnis. Op de baganegrond achter de 12 deuren komt een werkruimte die als een etalage haar inhoud toont inclusief de tegen het plafond aanlopende trap die het grootste deel van deze ruimte vult.

gevel, openingen en plastic. Vanuit de verte oogt het gebouw als een doorzichtige constructie. De poten en grote glasvlakken brengen samen dit effect te weeg. Op de beganegrond zitten enkele opvallende gevelopeningen in de twee volumes die aan weerszijden onder het gebouw geschoven zijn. Aan de Westkant bevindt zich op het Westen de monumentale pui met de twaalf stalen deuren op een rij en rondom nog enkele kleinere openingen en een deur. De pui van de entree van het hoekatelier aan de Noord-oostzijde is de meest conventionele entree. Om die reden zijn de opvallend oranje gekleurde postkasten vermoedelijke gebundeld geplaatst op de achterzijde van deze entree ombouw.

Hergebruik

uitstraling in hergebruik. Het slakkenhuis- Het trap-atelier is een aaneenschakeling van grote en kleine nissen verdeeld over verschillende etages, afwisselend zonder enige lichtopening, met een monumentale glasgevel of een ingekaderd uitzicht. De entree is aan de noordzijde en via smalle gangen en trappen arriveer je in kleine en grotere ruimtes totdat je uiteindelijk in een soort dakopbouw bent beland die uitzicht geeft over dak en haven. Dit atelier heeft de vorm van een slakkenhuis dat haar geheim openbaart door er in door te dringen.

Onder hoede van het hoofdvolume op poten zijn de eerder genoemde postkasten het meest toegankelijke tussenstation (interface) waarmee de ruimtevaarders van Edelweis en de aardbewoners communiceren. Het gebrek aan formele voorzijde wordt versterkt door de zes toegangstrappen (Dat moet toch de mystiek van dit gebouw zijn, jaren 60, 6 muren, 6 maanden, 6 vrouwen (+3 mannen = 9mnd) die onder het gebouw hangen. Bij het beklimmen van zo'n trap kan de verrassing en verwarring behoorlijk toeslaan. Waar zit nu de deur. IN de vloer!! Er is geen bel. Ik geloof dat ik mijn blik op de wereld moet bijstellen. Slechts twintig treden en ik ben in een andere dimensie beland waarin de wetten van de zwaartekracht niet meer gelden. Dat is waar ook ik betreed een ruimteschip dus mijn oriëntatie en evenwichtsgevoel worden op de proef gesteld. Ik klop aan, maar de deur gaat al open. Kom verder, ik hoorde je al aankomen zegt een menselijke stem.

De Loodsen

Kenmerk van een loods is dat ze een een ruimte is met een vrije overspanning die zowel in lengte als in dwarsrichting niet door constructieve bouwdelen wordt gestructureerd. Edelweis en de Douane Loods zijn ondanks hun verschil in lengte en diepte vergelijkbaar in de wijze waarop hun open ruimte is ge-reorganiseerd. De individuele ateliers gaan van voor naar achter en de wijze van inbouw is zeer verschillend.

Bij de Douane loods leidt de geringe diepte en de grote lengte van het gebouw tot een minimum aan collectieve inpandige structuur. Bij Edelweis werken de tijdelijke gemeenschappelijke entree en gang van voor de verbouwing nog steeds door in de contacten tussen de bewoners. Het gering aantal ateliers, de gemeenschappelijke geschiedenis en de collectieve verbouwing van het casco houden de sociale samenhang in de nieuwe situatie in stand.

Guido Keizer

Amsterdam

april 1996

Edelweiss

Algemeen

Edelweiss is voor de meeste Amsterdammers en zelfs voor relatief goed ingewijde Amsterdammers, zoals de bewoners en gebruikers van (andere) Gilde-panden, een kleine onbekende. Het staat daar op de kade als een transparant sieraad op ranke poten en valt daar wel extra op door het enorme schaalverschil met de grootstedelijke superblokken aan weerszijden, maar dat betreft slechts de buitenkant. Men moet de binnenkant en de opmerkelijke wordingsgeschiedenis van de kunstenaarsgemeenschap die in het pand zit kennen om het op zijn waarde te beoordelen. Wie de moeite neemt in dit binnenste door te dringen vindt een schat. Een verhaal van onstuitbare wilskracht en energie, dat voor elke zelfbeheergroep die in zwaar weer terecht een lichtbaken kan vormen om het schip op koers te houden. 'Edelweiss' was een heldhaftige Zwitserse verzetsgroep; de naam van het pand zegt het dus alleen al.

Culturele uitstraling

In 1983 is het pand gekraakt door een actieve groep kunstenaars, die "elk jaar iets heel moois wilde doen voor de gemeenschap". Dit waren de manifestaties 'Edelweiss presenteert' I t/m V (1985-1990). Dit waren kunstmanifestaties voor de hele stad en het KNSM-eiland. De bezoekers werden zelfs met bootjes van de kade achter het Centraal Station opgehaald. Alle kunstvormen van toneel, muziek, poëzie etc. kwamen aan bod. In het pand zelf, dat toen nog één grote atelierruimte was, werd Open Huis gehouden. Bij regenachtig weer konden de buiten-activiteiten toch doorgaan, omdat men kan schuilen onder het pand.

Sinds de legalisering is het met de organisatie van manifestaties afgelopen. De atelierruimtes zijn van elkaar afgescheiden en alleen via de buitentrapp te bereiken. Er wordt geen Open Huis meer gehouden, er wordt geen 'Edelweiss Presenteert' meer georganiseerd. "Je was met die organisatie het hele jaar bezig, je kwam veel moeilijker toe aan je eigen dingen doen. Sinds de opdeling werkt ieder voor zichzelf en is niet meer het pand het middelpunt, maar de weg die je werk de wereld in vindt. Het spelenderwijs werken zoals we vroeger deden kan tegenwoordig ook haast niet meer, zonder subsidies " .

Economische uitstraling

De economische uitstraling van een klein pand als Edelweiss moet je niet in de grote aantallen zoeken. Het pand bevat 8 ateliers waarin in totaal 13 mensen hun brood verdienen. Slechts 2 daarvan hadden nog geen broodwinning op het moment dat zij in het pand kwamen. In een aantal atelierbedrijven zit wel een kleine groei, maar niet zodanig, dat men werknemers in dienst gaat nemen (binnen de kunstsector is dat zowiezo een zeldzaamheid).

Het verloop is zeer gering. In de bijna 15 jaar van haar bestaan heeft de groep een kleine 20 leden gehad, waarvan een deel maar enkele maanden is gebleven. Het pand heeft dus geen springplank-functie (geslaagde kunstenaars of bedrijven, die naar elders uitzwermen).

Evenmin kent het pand directe kruisbestuiving ("Er is geen inhoudelijke samenhang, bijna iedereen is met iets totaal anders bezig"). Ook dat is voor de kunstsector niet vreemd. Maar... "door onze gezamenlijke voor-geschiedenis is er wel een sterke emotionele, psychologische en artistieke kruisbestuiving".

De economische uitstraling van Edelweiss ligt echter vooral in de voorbeeld-functie van de organisatie van het eigendom en het beheer. Die voorbeeld-functie is vooral psychologisch van aard. De kracht en energie die van de organisatie uitging in de eerste bewoningsfase, waarin de Edelweissgroep de legalisatie geheel op eigen kracht voor elkaar gebokst heeft, is een voorbeeld voor groepen in andere Gildepanden en eigenlijk voor alle zelfbeheergroepen in binnen- en buitenland.

De inzet van de groep op cultureel vlak (de 'mooie dingen' die de groep voor de gemeenschap heeft gedaan) zijn van moeilijk te onderschatten waarde geweest voor het kweken van groepskracht en goodwill bij de gemeente. En de formule 'kracht + goodwill' heeft belangrijk bijgedragen aan de kansen om tot legalisatie te komen. Daarnaast zat op sommige punten ook de wind mee, zoals de lage prijs (f 1,-, net als het Veem) waarvoor de vereniging het pand kon kopen. Voor de verbouwing moest een bedrag van bijna f 30.000,- per eenheid opgehoest worden. Er was een bank die een toezegging had gedaan om dit bedrag aan de vereniging te lenen, maar daar is niet eens gebruik van gemaakt. Alle leden konden het bedrag uiteindelijk zelf ophoesten of goedkoper elders (niet bij een geldinstantie) lenen. Bij dit offer in geld kwam nog het offer in tijd en energie om de eigen woon/werkeenheid bewoonbaar te krijgen. Maar die energie was er dus en bovendien kon men de afwerking, nadat het 'grote werk' achter de rug was, naar keuze over kortere of langere tijd spreiden.

Conclusie

Als men zich de reeks Gilde-panden voorstelt als een ketting, dan is Edelweiss een parel tussen de haaiantanden. Het pand heeft uit zijn begin periode zoveel glans meegekregen dat het voor wie weet hoe ernaar te kijken nog steeds een grote uitstraling heeft. Om het Gilde en de stad Amsterdam optimaal van die latente uitstraling te kunnen laten profiteren, moet het 'verhaal van Edelweiss' in bredere kring bekendheid krijgen. De Guild-inventory is daarvoor een goede eerste stap.

Politieke uitstraling Gildepanden

Veem

In de legaliseringsfase (periode 1981-1985) is de politieke uitstraling van het Veem aanzienlijk geweest. Het ontwikkelen van een werkgebouw in een zelfbeheerconstructie was toen iets heel nieuws voor ambtelijk en bestuurlijk Amsterdam.

Door de vele gesprekken (in latere fase: onderhandelingen) ging het zelfbeheer meer en meer 'tussen de oren' zitten van de gemeentelijke overheid. Aangenomen mag worden dat de Veemgroep daarmee als wegbereider voor andere zelfbeheergroepen gediend heeft. Tegelijkertijd veranderde het subsidieregime echter juist weer ten nadele van werkgebouwen; dit nog los van de toplokatie-ambities die rond die tijd tot astronomische hoogten opgeschroefd (en intussen weer wat naar beneden bijgesteld) zijn - ook dat heeft het klimaat voor zelfbeheer verslechterd.

Het klimaat voor zelfbeheerontwikkeling in Amsterdam is sinds het Veem niet verbeterd, maar zonder het Veem zou het nog moeilijker zou zijn dan het nu al is.

Wilhelmina

De politieke uitstraling van de Wilhelminagroep is groot en continu. Voor dit pand wordt al 8 jaar een actieve lobby gevoerd. Doordat het pand zo'n eenduidige bestemming heeft als broedplaats voor kunst en cultuur is het naar de gemeentelijke overheid ook heel duidelijk welk belang hier op het spel staat: atelierruimte, atelierruimte en nog eens atelierruimte.

De Wilhelminagroep straalt naar de gemeente toe uit dat de ateliernood in deze stad een minstens zo nijpend probleem is als de woningnood. Men heeft het tij echter t.o.v. het Veem niet mee. Het ambitieniveau voor de ontwikkeling van de zuidelijke IJ-oever ligt op dit moment veel hoger dan ten tijde van de legalisatie van het Veem. Bovendien zijn de subsidiemogelijkheden vervallen.

Vanuit de Wilhelminagroep en het Veem is de aftrap gegeven om te komen tot de oprichting van het Gilde van Werkgebouwen t.b.v. de algemene belangenbehartiging van alternatieve, betaalbare woon/werkpanden. Later is vanuit het Gilde de aftrap gegeven tot de oprichting van het Podium Werken aan het IJ, waarin organisaties vanuit het establishment (universiteiten, academies, woningcorporaties) samenwerken met de alternatieve sector. Dit geeft laatstgenoemde een veel bredere armslag dan zonder hulp van buitenaf om bijv. manifestaties, workshops en publikaties te organiseren. Door het publieke karakter hiervan is de uitstraling van Gilde en Podium voelbaarder dan die van de afzonderlijke Gildepanden, ook voor een breder publiek.

Douaneloods

Het lijkt soms wel of de Loodsgroep meer met het behoud van de omgeving bezig is dan met het behoud van het pand. Naar buiten toe resulteert dit in een sympatieke uitstraling: het eigenbelang (b)lijkt niet voorop te staan. De samenwerking met de wijkopbouworganen is opvallend goed en van lange duur. De politieke uitstraling van de Loodsgroep reikt wat minder ver dan bijv. die van Wilhelmina nu en Veem destijds (met de gemeente zelf heeft de Loodsgroep niet veel contact) maar via de bijeenkomsten van de wijkcentra, waarin trouw het Loodsgeluid doorklinkt, zal er zekere ook iets doorstralen naar de gemeentelijke overheid.

Edelweiss

De Edelweissgroep heeft in de legalisatiefase (1983-1989) hard voor het pand geknokt. De omstandigheden waren volkomen vergelijkbaar met die van het Veem: het kostte tijd om

het tussen de oren van de ambtenaren en bestuurders te krijgen, maar toen de cultuuromslag er eenmaal was, had men het tij mee. Er werd een voordelige deal gemaakt, misschien wel iets te mooi, want de gemeente straalt nu vaak iets uit van "die lui daar hebben het te goed voor elkaar", wat resulteert in pesterijen (alle onwelkome objecten in de openbare ruimte onder het pand wegproppen, etc.).

De politieke uitstraling van de Edelweissgroep is daarmee nu wel over; maar dat hoeft niet definitief te zijn. Als er weer veel meer de klok geluid wordt over de ontwikkelingsgeschiedenis van dit pand (dat kan ook door andere groepen dan de Edelweissgroep, liever zelfs) kan die uitstraling snel weer tot leven worden gewekt.

Vrieshuis

Door het enthousiasme, de handigheid (in verschillende opzichten) en misschien ook een forse portie geluk kan de Vrieshuisgroep bogen op een ongekend snelle groei van activiteiten en daarmee naamsbekendheid. Dit komt de politieke uitstraling uiteraard zeer ten goede. Als hier werkelijk in 2 jaar tijd het "Endemol van de Underground" tot stand komt staat daar een voorziening als een huis, waar de gemeente nooit meer zomaar omheen kan; het publiek zou het stadhuis erom bezetten (nog los van de acties die de Vrieshuisgroep zelf in geval van ontruiming zou organiseren).

Waarschijnlijk gaat politieke uitstraling gelijkop met culturele uitstraling en heeft een groep die zich volledig toelegt op cultuurprojecten het makkelijker om goodwill bij de gemeente te krijgen dan een pand wat zich toelegt op de werkfunctie.

Graansilo's

Voor de politieke uitstraling van de Graansilo's zou hetzelfde kunnen gelden als voor het Vrieshuis, ware het niet dat de omstandigheden hier minder gunstig zijn (veel kleiner vloeroppervlak bruikbaar, veel minder grote ruimten beschikbaar voor cultuurprojecten) en het accent wat minder op cultuur ligt, waardoor veel energie in de interne opbouw gaat zitten. Als er zoiets bestaat als stads-astrologie dan is de Silogroep duidelijk minder bemazzeld dan de Vrieshuisgroep. Een initiatief om een tegenplan tegen de plannen van het establishment te ontwikkelen met een alternatieve projectontwikkelaar is op niets uitgelopen. Het plan kwam er wel, maar de politieke uitstraling ervan was nihil (misschien zelfs negatief), ook omdat er te weinig cultuur en te veel wonen/werken in zat.

Dit gegeven ondersteunt op zichzelf ook weer de hypothese dat de politieke uitstraling gelijkop gaat met de culturele uitstraling.

Voorlopige conclusies Guild Inventory Binnenland

De indeling van de 6 Gildepanden in Silo's, Vemen en Loodsen schept helderheid: de conclusies binnen deze drie hoofdgroepen zijn eensluidend.

Silo's:

- Het sterkste punt zit 'm in de **culturele** uitstraling. Het zijn gebouwen die uitdagen tot het organiseren van culturele evenementen, en dan praat je al gauw over zulke omvangrijke en complexe projecten dat de organisatie daarvan voor tenminste een deel van de medewerkers een bestaansvorm kan worden. Culturele uitstraling is bij silo's verweven met economische uitstraling. De uitdaging zit 'm voor de organisatoren in de beschikbaarheid van grote ruimten (daar wil je wat mee **doen**) maar ook voor het publiek schuilt er een uitdaging in, namelijk het gesloten uiterlijk van de gebouwen maakt dat je wilt weten wat daarbinnen gebeurt.
- de architectonische uitstraling van de silo's zit 'm vooral in de geslotenheid. Bij de Graansilo's wordt dit effect versterkt door de markante stedelijke ligging op een pier en op een scharnierpunt van de IJ-boulevard. Bij de stenen silo speelt de rijkdom in detaillering en de mooie maatverhoudingen van het bouwvolume mee als versterkend effect van de gesloten architectonische uitstraling.

Vemen

- Het sterkste punt van de Vemen zit 'm in de **economische** uitstraling. Het zijn flexibele gebouwen die met weinig middelen tot uitstekende werkruimten kunnen worden omgetoverd met een lage huur (wat een voorwaarde is voor bedrijven in de startfase en een permanente voorwaarde voor kunstenaars). Bovendien draagt de bouwstructuur (werkruimten aan weerszijden van een gang, collectieve trappehuizen) bij aan het opbouwen van een werkgemeenschap, die als economische voordelen heeft het makkelijk kunnen samenwerken (kruisbestuiven) en het profiteren van elkaars contacten in de opdrachtgeverswereld.
- De culturele uitstraling die een Veem al dan niet heeft is afhankelijk van toeval: biedt de bouwstructuur een gelegenheid aan om evenementen en voorstellingen te geven, zitten er ondernemers in de groep die brood zien in de organisatie van dat soort evenementen, stuurt het groepsproces de ambities in deze culturele richting. Wat de uitkomst is, kan dus niet worden voorspeld. Een Veem kan in cultureel opzicht potdicht zitten, maar ook expressief ('vulkaan') zijn, en dit gegeven kan ook in de tijd nog veranderen.
- de architectonische uitstraling is een sterk punt, maar zeker niet het opvallendst. De gebouwen zijn mooi, maar ook een beetje braaf (geen spetterende architectuur en evenmin revolutionaire gebruiksvormen van binnenruimte of buitenruimte). En: minder uniek, ook buiten het Gilde zijn Veem-achtige gebouwen te vinden.

Loodsen

- Het sterkste punt van de loodsens zit 'm in de **politieke** uitstraling: het zijn kleine, unieke "sociale gehelen", ze vormen krasse voorbeelden van de "macht van de kleine groep" en ondanks (of dankzij?) de kleinheid van de groep kunnen er belangwekkende publieke activiteiten uit komen ("elk jaar iets heel moois voor de gemeenschap organiseren"). Bij Loodsen zijn politieke en culturele uitstraling sterk verweven.
- de architectonische uitstraling zit 'm vooral in de relatie tussen binnen- en buitenruimte. Daarin zitten hele mooie overgangsvormen tussen openbaar en privé, wat niet alleen voor de sociale contacten van betekenis is, maar ook voor het gebruik van de buitenruimte als werkruimte (gildetuin-idee). Bij de Loods (tuintjeszijde) is dat het mooist te zien, bij Edelweiss is het mis gegaan omdat de gemeente een hoogpolig, maar standaard-tapijt van openbare ruimte inrichtingsmiddelen onder het gebouw heeft uitgerold.